

ICSID Hakem Kararlarının Temel Usûl Kurallarından Ciddî Sapma Nedeniyle İptali*

Halil Alperen IŞIK^{1**}

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş: 20.01.2025

Kabul: 26.03.2025

Yayın: 20.06.2025

Anahtar Kelimeleri:

ICSID, Tahkim, Yatırım Tahkimi, Hakem Kararlarının İptali, Hukukî Dinlenilme Hakkı.

ÖZET

Yatırım uyuşmazlıkları gerek dava konusu meblağların yüksekliği gerekse de taraflardan birisinin bir devlet olması nedeniyle diğer uyuşmazlıklardan ayrılmaktadır. Bu husus, söz konusu uyuşmazlıkların çözümü bakımından da söz konusudur. Zira bu uyuşmazlıkların tahkimde çözülmesi, ticari uyuşmazlıkların tahkimde veya mahkemeler eliyle çözülmesine göre de farklılık arz etmektedir. Yatırım uyuşmazlıklarının etkin bir şekilde çözülmesini amaçlayan ICSID Sözleşmesi, dünyada en geniş şekilde kabul gören milletlerarası sözleşmelerden bir tanesidir. Bu nedenle, ICSID bünyesinde yürütülen tahkim, arabuluculuk ve uzlaştırma faaliyeti de milletlerarası kamuoyu bakımından önem arz etmektedir. Zira, bu faaliyet doğrudan ve dolaylı olarak çok büyük bir kitleyi ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, ICSID bünyesinde verilen hakem kararlarının denetimi (yorum, düzeltme ve iptal) de büyük bir önemi haizdir. Bu amaçla, ICSID Sözleşmesi'nde hakem kararlarının hangi şartlarda iptal edilebileceği açıkça düzenlenmiştir. Hakemin veya hakem heyetinin kararını verirken temel bir usûl kuralından ciddi şekilde sapmış olması da bu şartlardan bir tanesidir. Bu şart, genel olarak tarafların tahkim sürecinde eşit muamele görmesi, adil yargılama yürütülebilmesi, hukukî dinlenilme hakkına riayet edilmesi, hakemlerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile tarafların ispat hakkına tekabül etmektedir. Dolayısıyla, hakem kararlarının bu şarta aykırılık nedeniyle iptali de anılan başlıklar çerçevesinde bu makalede ele alınacaktır. Çalışmada, ICSID bünyesinde tamamlanan iptal süreçlerine genel olarak değinilmiş, araştırma konusu, konu bütünlüğünün sağlanabilmesi ve kapsamın belirlenebilmesi adına doktrinde ve uygulamada öne çıkmış bazı kararlar üzerinden izah edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Annulment of ICSID Arbitral Awards due to Serious Departure from a Fundamental Rule of Procedure

Article Info

Article History

Received: 20.01.2025

Accepted: 26.03.2025

Published: 20.06.2025

ABSTRACT

Investment disputes differ from other disputes due to the high amounts involved and the fact that one of the parties is a state. This is also the case in terms of the resolution of these disputes. The resolution of these disputes in arbitration differs

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Keywords:

ICSID, Arbitration,
Investment Arbitration,
Annulment of Arbitral
Awards, Right to Be
Heard.

from the resolution of commercial disputes in arbitration or through the courts. The ICSID Convention, which aims to resolve investment disputes effectively, is one of the most widely recognised international conventions in the world. Therefore, the arbitration and conciliation activities carried out under ICSID are also important for the international public opinion. This is because this activity directly and indirectly concerns a very large mass of people. Therefore, the supervision (interpretation, revision and annulment) of arbitral awards rendered under ICSID is also of great importance. To this end, the ICSID Convention clearly sets out the conditions under which arbitral awards may be annulled. One of these conditions is that the arbitrator or the arbitral tribunal has seriously departed from a fundamental rule of procedure in reaching its award. This condition generally corresponds to the equal treatment of the parties in the arbitration process, the right to a fair trial, the right to be heard, the independence and impartiality of the arbitrators, and the parties' right of proof. Therefore, the annulment of arbitral awards for breach of this requirement will be discussed in this article within the framework of the aforementioned topics. In the study, the annulment processes completed within ICSID are generally mentioned, and the subject of the research is explained and evaluated through some prominent decisions in doctrine and practice in order to ensure the integrity of the subject and to determine the scope.

To cite this article:

Işık, H. A. (2025). “ICSID Hakem Kararlarının Temel Usûl Kurallarından Ciddî Sapma Nedeniyle İptali”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), s. 23-49. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2025.145>

* Bu makale, 10-11 Nisan 2021 tarihlerinde çevrimiçi düzenlenen Uluslararası Necmettin Erbakan Hukuk Sempozyumu’nda yazar tarafından sunulan aynı adlı tebliğin genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

****Sorumlu Yazar:** Halil Alperen Işık haisik@aybu.edu.tr .

GİRİŞ

Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ekonomilere sahip devletlerin, ülkelerinde ihtiyaç duyulan enerji, finans, iletişim, altyapı, yol ve sair taahhüt işleri, bazen kamu imtiyazı bazen de ihale usûlü ile yabancı yatırımcılar tarafından yapılmaktadır¹. Bunun yanında yabancı yatırım, üretim ya da montaj tesislerinin yapımı ve işletilmesi şeklinde de olabilir. Söz konusu taahhüt işlerinin yapımı, ev sahibi devlet ile yabancı gerçek veya tüzel kişi yatırımcı arasında bir özel hukuk sözleşmesine dayanmaktadır. Enerji, finans yahut iletişim gibi alanlarda ise ülkesinde yatırım yapılan devlet ile

¹ Yabancı yatırım kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tiryakioğlu, Bilgin. *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Dayınlarlı, Ankara 2003, s. 9-10; Erten, Rifat. *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara 2005, s. 21; Ayhan İzmirli, Lâle. "Uluslararası Yatırım Hukukunda ‘Yatırım’ Kavramı", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 2, 2018, s. 100 vd.; Ener, Mustafa Alper. *Uluslararası Yatırım Hukuku*. 2. B., Seçkin, Ankara 2024, s. 39 vd.

yabancı gerçek veya tüzel kişi yatırımcı arasındaki ilişki daha çok kamu hukuku karakteri ihtiva eden imtiyaz sözleşmeleri vasıtası ile kurulmaktadır. Bununla birlikte, yabancı yatırımcının, bir devlet ülkesinde taahhüt işini üstlenerek yapımını üstlendiği tesisin işletmesini de belli bir süre için üstlendiği modellerde, taraflar arasındaki yapım işinden dolayı özel hukuk, yapım işinden sonra kullanılacak imtiyazdan dolayı ise kamu hukuku karakteri taşıyan karma nitelikli bir hukukî ilişkiye girecekleri ifade edilebilir.

Yabancı yatırımcı² ile ev sahibi devlet³ arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümlenmesi, tarafların tercihinine göre ev sahibi devletin mahkemelerinde, yabancı gerçek kişinin vatandaşı olduğu veya tüzel kişinin tâbiyet bağı ile bağlı olduğu devletin mahkemelerinde yahut üçüncü bir devlet mahkemesinde gerçekleşebilir. Yatırım uyuşmazlıklarının çözümü için başvurulacak bir diğer yol ise tahkimdir. Yatırımcı/Yatırımcılar ve ev sahibi devlet arasındaki tahkim sözleşmesi uyarınca, uyuşmazlık *ad hoc* tahkimde veya kurumsal bir ticarî tahkim merkezinde de çözüme kavuşturulabilir⁴.

Bununla birlikte, ev sahibi devlet ve yabancı yatırımcının tâbiyetini taşıdığı devletin, Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme (*Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States*)⁵'ye taraf olması durumunda, taraflar, aralarındaki yatırım uyuşmazlığını, Yatırım Uyuşmazlıklarının Milletlerarası Çözüm Merkezi (*International Center for Settlement of Investment Dispute- ICSID*)⁶'ne taşıyabilirler.

Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme, tarafları itibarı ile yabancılik unsuru içeren yatırım uyuşmazlıklarının, milletlerarası nitelik taşıyan kurallar çerçevesinde çözüme kavuşturulması amacıyla, ICSID'in kurulmasına ilişkin hükümler de ihtiva etmektedir⁷. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ICSID'in yargı yetkisini, 3460 sayılı Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme'nin Uygun Bulunduğuna Dair

² Yabancı yatırımcı kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş, Gülay. *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nda Yabancı Yatırımcıya Sağlanan Kolaylıklar*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 22.

³ Ev sahibi devlet kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keleş, s. 24.

⁴ Ataman-Figanmeşe, İnci. "Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar." *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 31, S. 1, 2012, s. 95.

⁵ Metnin bundan sonraki bölümünde Sözleşme olarak anılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme'yi 24.07.1987 tarihinde imzalamış, Sözleşme'yi 3460 S. ve 27.05.1988 t. Devletler ile Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun ile onaylamış Sözleşme, 02.04.1989 tarihinden itibaren Türk hukuku bakımından yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin orijinal metni için bkz. https://icsid.worldbank.org/sites/default/files/documents/ICSID_Convention.pdf, E. T.: 24.03.2025.

⁶ Metnin bundan sonraki kısmında ICSID olarak anılacaktır. ICSID'in yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erten, Rifat. "ICSID Tahkimi", *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 19, S. 4, 1998, s. 207-230.

⁷ ICSID'in yapısı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Erten, Doğrudan, s. 200 vd..

Kanun⁸’un m. 1 hükmünde⁹ belirtilen çekinceler dışında, kabul etmiştir.

Sözleşme ile, ICSID’in uzlaştırma (m. 28-35) ve tahkim (m. 36-52) gibi uyuşmazlık çözüm usûlleri ile önüne gelen yatırım uyuşmazlıklarını çözmesi kararlaştırılmıştır. Bu uyuşmazlık çözüm usûllerinden tahkim, ICSID’in temel uyuşmazlık çözüm usûlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözleşme’de, tahkim usûlüne ilişkin olarak hangi uyuşmazlıkların ICSID’in yargılama yetkisi dâhilinde olduğu (m. 25), hakemlerin nasıl seçileceği (m. 37-40), hakem heyetinin yetkileri ve işlevleri (m. 41-47) ve nihayetinde hakem kararının nasıl verileceği, hangi unsurları içermesi gerektiği, yayınlanması, tebliği (m. 48-49) konuları düzenlenmiştir. Hakem veya hakem heyetince verilecek karara karşı başvurulabilecek yollar ise Sözleşme’nin “Hakem Kararının Yorumlanması, Düzeltilmesi, İptali” başlıklı 5. Bölümü’nde düzenlenmiştir. ICSID bünyesinde hakem heyeti/hakem tarafından verilen kararların denetimi, Sözleşme’nin m. 50 ve m. 51 hükümlerinde düzenlenen, kararın yorumlanması ve düzeltilmesi ile Sözleşme’nin m. 52 hükmünde düzenlenen hakem kararının iptali yollarıyla gerçekleşmektedir¹⁰. ICSID bünyesinde verilen kararlara karşı en çok kullanılan başvuru yolu ise hakem kararının iptali müessesesidir¹¹.

Hakem kararlarının iptali, Sözleşme’nin m. 52 hükmünde düzenlenmiş, kararların hangi hâllerde iptale tâbi olacağı, ilgili maddenin birinci fıkrasında 5 bent olarak sayılmıştır¹². Bu iptal sebeplerinden biri de “temel usûl kurallarından ciddî bir sapma olması” hâlidir¹³. Bugüne dek anılan

⁸ Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkında Sözleşme’nin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun için bkz. 06.12.1988 t. 20011 s. RG.

⁹ “MADDE 1- 24.6.1987 tarihinde imzalanan ve Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkezi (ICSID) kuran Devletler ve Diğer Devlet Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlemesi Hakkındaki Sözleşmenin:

a) Yabancı sermaye ile ilgili yürürlükteki mevzuat çerçevesinde izin verilmiş ve fiilen yatırım faaliyeti başlamış olan yatırımlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların ICSID’e götürülebilmesi,

b) Türk mahkemelerinin münhasır yetkisinde bulunması dolayısı ile Türkiye’de mevcut gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet ve aynı hak uyuşmazlıklarının ICSID’e götürülmemesi,

c) Türkiye Cumhuriyeti’nin diğer ülkelerle imzalayacağı «Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına» ilişkin münferit ikili anlaşmalarda yatırım uyuşmazlıklarının Lahey Adalet Divanı’na götürülmesine ilişkin ICSID Sözleşmesinin 64 üncü maddesine rezerv konulması, kaydıyla onaylanması uygun bulunmuştur.”

¹⁰ Kararın yorumlanması ve düzeltilmesi, kararı veren hakem heyeti veya hakem tarafından, tarafın talebi üzerine yerine getirilmektedir. Ancak hakem kararının iptali için özel bir yapı öngörülmüş, kararın iptaline karar verilebilmesi için sadece *ad hoc* komiteler yetkili addedilmiştir. Pinsolle, Philip. “The Annulment of ICSID Arbitral Awards.” *The Journal of World Investment and Trade*, Vol. 1, Is.1, 2000, s. 243.

¹¹ Doktrinde Erten ise “hakem kararının iptali” yerine “hakem kararının geçersiz kılınması” ifadesini kullanmıştır. Erten, Doğrudan, s. 212.

¹² “Madde 52- (1) Taraflardan biri aşağıdaki sebeplerden birini veya bazılarını öne sürerek, Genel Sekreterliğe yazılı başvuru yaparak kararın iptalini talep edebilir.

a) Hakem heyetinin kurallara uygun bir şekilde oluşturulmaması,

b) Hakem heyetinin yetkisini açıkça aşması,

c) Hakemlerden birinin rüşvet alması,

d) Temel usûl kurallarından ciddî bir sapma olması veya

e) Kararın dayandığı gerekçelerin belirtilmemesi.”

ICSID hakem kararlarının iptali hakkında genel bilgiler için bkz. Başar, Ömer. “ICSID Hakem Kararlarının İptali.” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 39, S. 2, 2019, s. 587-591.

¹³ ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d hükmü, m. 52/I-b’de yer alan hakem veya hakemlerin yetkilerini açıkça aşmasına

kurula istinaden yapılan iptal başvurularının bir kısmında taraflarca ileri sürülen gerekçeler haklı bulunarak kısmî yahut tam iptal kararı verilmiş, bazılarında ise ileri sürülen gerekçeler temelsiz bulunarak iptal talebi reddedilmiştir. Bu süreçte taraflar iptal taleplerini ICSID Genel Sekreterliği'ne, karar tarihinden itibaren 120 gün içinde ulaştırmaktadır¹⁴. İptal talebinin ulaşmasının akabinde ise Dünya Bankası Başkanı tarafından Sözleşme'nin 52. maddesi uyarınca, ICSID hakem panelindeki hakemlerden, başvuruyu incelemek üzere, 3 kişilik geçici (*ad hoc*) komite oluşturulmaktadır¹⁵. Bu komiteler, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d hükmü kapsamında yaptığı incelemelerde, iptali istenen karar bakımından temel usûl kuralı kavramı üzerinde durarak, eğer varsa bu kuraldan ciddi bir sapmanın nasıl gerçekleştiğini tespit ederler. Komiteler ayrıca tarafların yargılamaya ilişkin temel haklarının ihlâl edilip edilmediğini yine tarafların talebi doğrultusunda değerlendirmektedir.

Çalışmamızda, öncelikle, ICSID m. 52/I-d hükmünün tarihçesi üzerinde durulacak, sonrasında ICSID bünyesinde verilen hakem kararlarına karşı yapılan iptal başvurularında, geçici (*ad hoc*) komitelerin, hangi kuralları temel usûl kuralı olarak değerlendirdiği ve doktrinin buna ilişkin yaklaşımları ele alınacaktır. Çalışmanın son kısmında ise komitelerin temel usûl kurallarından ciddi sapmayı tespit ederek, kısmî yahut tam iptal kararı verdiği örnekler üzerinden konu tahlil edilmeye çalışılacaktır.

I. TEMEL USÛL KURALI VE CİDDİ SAPMA KAVRAMLARI

A. Kuralın Tarihçesi

ICSID Sözleşmesi'nin iptali düzenleyen m. 52/I hükmü, yukarıda da belirtildiği üzere, 5 bentten oluşmakta ve bu 5 bent, Sözleşme'nin taraf devletler bakımından yürürlüğe girdiği 1966 yılından beri, iptal başvurusu olması hâlinde, Genel Sekreterlik tarafından görevlendirilen *ad hoc* komitelerce uygulanmaktadır. Ancak burada yer alan hükümlerden bazıları, esasen, daha önce tahkime ilişkin hazırlanmış bazı düzenlemelerde yer alan hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Milletler Cemiyeti (*League of Nations*) tarafından, Milletlerarası Daimî Adalet Divanı (*Permanent Court of International Justice*) nezdinde yürütülen tahkim yargılamalarına ilişkin hazırlanan tasarıda, tahkim yargılaması neticesinde ortaya çıkan kararın, yargılamayı yapan heyetin yetkisiz olması (*no jurisdiction*), yetkili olsa dahi yetkisini aşması (*exceed its jurisdiction*) ve

dayanan iptal sebebi ve m. 52/I-e'de yer alan "kararın dayandığı gerekçelerin yanlış olmasına dayanan iptal sebebi ile birlikte iptal talebinde bulunan tarafların en çok başvurduğu iptal sebeplerinden bir tanesidir. Aronson, Benjamin. "A New Framework for ICSID Annulment Jurisprudence: Rethinking the 'Three Generations'." *Vienna Journal on International Constitutional Law*, Vol. 6, Is. 3, 2012, s. 8. Aynı yönde bkz. Verhoosel, Gäetan. "Annulment and Enforcement Review of Treaty Awards: To ICSID or Not to ICSID." *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 23, Is. 1, 2008, s. 128.

¹⁴ Torun, Yalçın. *Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID) Hakem Kararlarına Karşı Hukuki Başvuru Yolları*. Seçkin, Ankara, 2011, s. 22.

¹⁵ Bugüne kadar, ICSID bünyesinde verilmiş olan hakem kararlarından 152'si için iptal başvurusu yapılmış, bu başvurulardan 119'u ile ilgili süreç sonuçlanmış, *ad hoc* komiteler nihai kararlarını vermişlerdir. Komiteler, bu başvuruların 90'ını reddetmiş, 10 kararın tamamen, 13 kararın ise kısmen iptaline hükmetmiştir. Karara bağlanan iptal davalarından 6 tanesinde ise sonuç kamuoyuna açıklanmamıştır. Kalan 33 hakem kararı ile ilgili değerlendirme süreci halen devam etmektedir.

Bkz. <https://icsid.worldbank.org/en/Pages/Process/Decisions-on-Annulment.aspx>, E. T.: 17.01.2025.

yargılamada temel sayılabilecek nitelikte bir hataya düşülmesi (*fundamental fault in the procedure*) hâllerinde iptale tâbi olacağı, buna ilişkin iptal başvurusunun, kararın tebliğinden itibaren, tebliğ zorunlu değilse kararın yayınlanmasından itibaren altmış gün içerisinde Milletlerarası Daimî Adalet Divanı'na yapılması gerektiği öngörülmüştür (m. 3)¹⁶. Burada yer alan, yargılamada temel sayılabilecek nitelikte hataya düşülmesinin iptal sebebi olarak değerlendirilmesi, bu hükmün, ICSID m. 52/I-d hükmünün adeta öncülü niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Söz konusu iptal sebepleri, Milletler Cemiyeti tarafından Milletlerarası Daimî Adalet Divanı nezdinde yürütülen tahkim yargılamalarına ilişkin hazırlanan tasarının yanı sıra, Birleşmiş Milletler Milletlerarası Hukuk Komisyonu tarafından Milletlerarası Adalet Divanı (*International Court of Justice*) nezdinde yürütülen tahkim yargılamalarına ilişkin hazırlanan ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulan tasarıda da üç başlık altında düzenlenmiştir (m. 36)¹⁷. Buna göre, “*heyetin yetkisini aşması*”, “*heyet üyelerinden birisi ile ilgili rüşvet olayının vuku bulması*”, “*kararın gerekçelerinde tam veya kısmî bir şekilde hataya düşülmesini içerir şekilde temel usûl kurallarından ciddi bir şekilde sapılması*” hâllerinin, hakem kararının iptali için gerekçe teşkil etmesi öngörülmüştür.

Milletlerarası tahkim yargılamasında, hakem kararlarının iptaline ilişkin anılan düzenlemeleri müteakiben, 1966 yılında ICSID Sözleşmesi'nin yürürlüğe giren metninde ise yukarıda sayılan iptal sebeplerinin yanı sıra başka iptal sebeplerinin de açıkça düzenlendiği görülmektedir. Milletler Cemiyeti 1930 Tasarısı ve Birleşmiş Milletler Milletlerarası Hukuk Komisyonu 1953¹⁸ ve 1958 Tasarıları'nda yer alan söz konusu iptal sebepleri, bazı değişiklikler ve ekler yapılarak, ICSID Sözleşmesi'nde de kabul edilmiştir. Bu iptal sebeplerinden, heyet üyelerinden birisi ile ilgili rüşvet olayının vuku bulmasına ilişkin iptal sebebi aynen korunmuş, hakem heyetinin yetkisini aşması, hakem heyetinin yetkisini açıkça aşması şeklinde değiştirerek alınmıştır. Ayrıca yeni bir iptal sebebi olarak “hakem heyetinin kurallara uygun bir biçimde oluşturulmaması” getirilmiştir. Çalışmanın konusunu teşkil eden, “temel usûl kurallarından ciddi sapma” hâli ise 1953 ve 1958 Tasarıları'nda birlikte yer aldığı “kararın dayandığı gerekçelerin yanlış olması” hâlinde ayrılmış, bugünkü hali ile m. 52/I-d olarak düzenlenmiştir¹⁹. “Kararın dayandığı gerekçelerin yanlış olması” hâli ise ayrı bir bent olarak düzenlenmiştir (m. 52/I-e).

Yine, Milletler Cemiyeti 1930 Tasarısı'nda yer alan hakem heyetinin yetkisiz olmasına ilişkin iptal sebebinin ICSID Sözleşmesi'nde yer almadığını belirtmek gerekir. Zira, ICSID Sözleşmesi'ne taraf olan devletler bakımından, Sözleşme hükümleri taraf devletler ve tâbiyetindeki gerçek ve tüzel kişileri bağlayıcı bir yargılama yetkisi tesis etmektedir. Yine, hâlihazırda tahkim yargılamasına taraf

¹⁶ Proposal of the Government of Finland to Confer on the Permanent Court of International Justice Jurisdiction as a Tribunal of Appeal in Respect of Arbitral Tribunals Established by States, Report of the Committee Appointed by the Council, League of Nations Official Journal, Vol. 11, November 1930, s. 1363.

¹⁷ Scelle, Georges. “Draft on Arbitral Procedure Adopted by Commission at Fifth Session Report.” *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II, United Nations, New York 1958, s. 11.

¹⁸ Commentary on the Draft Convention on Arbitral Procedure Adopted by the International Law Commission at Fifth Session, United Nations, New York 1955, s. 105.

¹⁹ 1953 ve 1958 Tasarıları'nda bu iki iptal sebebinin birlikte düzenlenmesi nedeniyle “kararın dayandığı gerekçelerin yanlış olması hâli”, temel usûl kurallarından ciddi sapma hâlinin bir örneği olarak da gösterilmiştir. Bkz. Background Paper on Annulment For the Administrative Council of ICSID, *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 27, Is. 2, 2012, s. 449.

olan devletler, gerçek ve tüzel kişiler ICSID m. 25 uyarınca Merkez'in yetkisine ilişkin kabullerini yazılı iradeleri ile bildirecekleri için yetkisizlik hâlinin hakem kararının iptaline sebebiyet verememesi doğaldır²⁰. Bununla birlikte, yetkili hakem veya hakem heyetinin yetkisini aşması ise ICSID m. 52/I-b'de açıkça düzenlenmiştir.

Esasen yatırım tahkimi ve devletler arasındaki uyuşmazlıkların tahkim yoluyla hâlli için hazırlanan söz konusu Sözleşme ve Tasarıların yanı sıra, milletlerarası ticarî tahkimin yeknesak bir çerçeveye oturtulması amacıyla hazırlanan, Milletlerarası Ticarî Tahkime İlişkin UNCITRAL Model Kanunu²¹'nda (*UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration*) da, hakem kararının temel usûl kurallarından ciddî sapma yahut temel usûl kurallarına aykırılık nedeniyle iptal edilmesini öngören düzenlemeler bulunmaktadır (m. 34/II). Söz konusu düzenlemede yer alan, tarafa yeterince iddia ve savunma hakkı verilmemesini ifade eden “*taraplardan birine iddia ve savunma hakkının yeterince tanınmaması (the party.....unable to present his case)*” ve usûle aykırılığı ifade eden “*tahkim yargılamasının taraflar arasındaki tahkim anlaşmasına aykırı yürütülmesi (arbitral procedure was not in accordance with)*” hükümleri²², ICSID m. 52/I-d hükümleri ile benimsenen ilkelerin milletlerarası ticarî tahkim yargılaması açısından da benimsendiğini göstermektedir²³.

B. Temel Usûl Kuralından Ciddî Sapma

1. İptal Sebebinin Şartları

²⁰ Erkan, Mustafa. *Milletlerarası Tahkimde Yetki Sorunları*. Yetkin, Ankara, 2013, s. 225-226; Akıncı, Ziya. *Milletlerarası Tahkim*. 6. B., Vedat, İstanbul, 2021, s. 62; Şanlı, Cemal. *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları*. 6. B., Beta, İstanbul, 2016, s. 537-538.

²¹ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration için bkz. https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf, E. T.: 17.01.2025.

²² Doktrinde, bu hükümlerin, “*due process*” adı altında tarafların iddia ve savunmalarını sunması bakımından eşit muameleye tabi tutulmasına ve “*irregular procedure*” adı altında uyuşmazlığa uygulanacak tahkim kurallarının ve bir ölçüde tahkimin esasına uygulanacak hukukun ihlâline tekabül edeceği ifade edilmiştir. Bkz. van den Berg, Albert Jan. “Should the Setting Aside of the Arbitral Award be Abolished?.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 29, Is. 2, 2014, s. 267.

²³ Born, Gary B.. *International Arbitration Law: Law and Practise*. Wolters Kluwer, New York, 2012, s. 316. 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair New York Sözleşmesi'nde yer alan, taraflardan birinin iddia ve savunmalarını tahkim yargılaması esnasında hakem veya hakemlerden kaynaklı olarak sunamaması nedeniyle kararın tanınması ve tenfizinin reddedilmesi gerektiğini ifade eden m. 5/I-b hükmü ve doğal adaletin (*natural justice*) ve adil yargılanma şeklinde ifade edebileceğimiz “*due process*” ilkesinin ihlâlinin de kamu düzenine aykırılık gerekçesiyle hakem kararının tanınmasına ve tenfizine engel teşkil edeceğine ilişkin m. 5/II-b hükmü ICSID m. 52/I-d hükmü ile özdeşleştirilmiştir. Bkz. Kurkela, Matti S. / Turunen, Santtu. *Due Process in International Commercial Arbitration*. 2nd Ed., OUP, Oxford, 2010, s. 17. Yine aynı şekilde, 1961 tarihli Milletlerarası Ticarî Hakemlik Konusundaki Avrupa Sözleşmesi'nin “Hakem Kararlarının İptali” başlıklı 9. maddesinin 1. fıkrasının b bendinde, “iptal talebinde bulunan taraf hakemin tayininden veya hakem prosedüründen usûlü dairesinde haberdar edilmemiş yahut da diğer bir sebep yüzünden iddia ve müdafaa vasıtalarını ikame etmek imkânını elde edememiş ise” hakem kararının iptal edileceği kabul edilmiştir. Söz konusu Sözleşme'nin iptali düzenleyen 9. maddesi, 1958 tarihli Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine Dair New York Sözleşmesi'nin tanıma ve tenfizin reddini düzenleyen m. 6/I-b hükmü ile aynı hükmü içermektedir. Karayalçın, Yaşar. “Milletlerarası Tahkimde Muhakeme Usulü (Kavramlara ve Problemlere Genel Bir Bakış).” *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 19, S. 3, 1997-1998, s. 51.

Sözleşme'ye göre, bir hakem kararının temel usûl kurallarından ciddî bir şekilde sapılmasından dolayı iptal edilebilmesi için üç şartın bir arada bulunması gerekmektedir²⁴. Bu üç şarttan ilki, mevcut yargılamaya ilişkin uygulanması gereken temel nitelikte bir kuralın olması, ikincisi bu usûl kuralından bir sapmanın meydana gelmesi, sonuncusu ise temel nitelikte kabul edilen usûl kuralından sapmanın ciddiyet arz etmesi yani sonuca etkili olmasıdır²⁵. Zira, her usûl kuralına aykırılık, hakem kararının iptalini geciktirecek kadar ciddî olmayabilir yahut her usûl kuralı da temel usûl kuralı niteliği taşımayabilir²⁶. Usûl kuralının temel nitelikte olup olmadığı, her olayda, hakem veya hakem heyetince ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zira, temel usûl kuralı olduğu iptal talebinde bulunan tarafça ileri sürülen kural, bazen tarafın hukukî dinlenilme hakkının ihlâli sonucunu doğursa da aynı sonuç her zaman ortaya çıkmayabilir. ICSID m. 52/I-d kapsamında yapılan iptal başvurularının, ad hoc komitelerce iptal ile neticelendirilebilmesi için üç şartın birlikte mevcudiyetinin aranması, doktrinde Sözleşme'nin iptal için yüksek bir eşik belirlediği şeklinde yorumlanmıştır²⁷. Son olarak, iptal talep eden taraftan, sapıldığını iddia ettiği usûl kuralına uyulmuş olsaydı davayı kazanacağını veya davanın sonucunun farklı olacağını göstermesini talep etmenin, son

²⁴ Bishop, R. Doak/ Marchili, Silvia M.. *Annulment Under The ICSID Convention*. OUP, Oxford, 2012, s. 132

²⁵ Schreuer, Christoph H./ Malintoppi, Loretta / Reinisch, August/ Sinclair, Anthony. *The ICSID Convention: A Commentary*. 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 982; Torun, s. 134. "MINE" kararında, ad hoc komite, bu şartları değerlendirirken, "quantitative and qualitative criteria" tabirini kullanmış, yani bu şartların nitelik ve nicelik olarak muhakkak aranması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. Maritime International Nominees Establishment (MINE) v. Republic of Guinea, ICSID Case No. ARB/84/4, Decision of the ad hoc Annulment Committee ("MINE") (22.12.1989), p. 5.05. Bu üç şartın bir arada bulunması gerekliliği birçok kararda vurgulanmıştır. Bkz. Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia, ICSID Case No. ARB/81/1, Decision on the Applications for Annulment of the 1990 Award and the 1990 Supplemental Award (17.12.1992) ("Amco II"), p. 9.07; Wena Hotels Limited v. Arab Republic of Egypt, ICSID Case No. ARB/98/4, Decision on Annulment (05.02.2002) ("WENA"), p. 56; CDC Group plc v. Republic of Seychelles, ICSID Case No. ARB/02/14, Decision on Annulment (29.06.2009) ("CDC"), p. 48; Fraport AG Frankfurt Airport Services Worldwide v. Republic of the Philippines, ICSID Case No. ARB/03/25, Decision on Annulment (23.12.2010) ("Fraport"), p. 180; OperaFund Eco-Invest SICAV PLC and Schwab Holding AG v. Kingdom of Spain, ICSID Case No. ARB/15/36, Decision on Annulment (17.03.2023) ("OperaFund"), p. 562; Libananco Holdings Co. Ltd. v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/06/8, Decision on Annulment, (22.05.2013), p. 84; Venoklim Holding v. Bolivarian Republic of Venezuela, ICSID Case No. ARB/12/22, Decision on Annulment, (22.02.2018), ("Venoklim"), p. 211. Aksi yönde bkz. WENA, p. 58. Bu kararda başvuruçunun, ihlal edildiği iddia edilen temel usûl kuralına uyulsaydı sonucun farklı olacağını, davayı kazanacağını göstermesinin gerekmediği, başvuruçunun "konunun karar üzerinde yaratabileceği etkiyi" göstermesi gerektiği belirtilmiştir.

²⁶ Uygulamada, iptal talebi önüne gelen ad hoc komitelerce, bütün ICSID kurallarının dahi temel nitelikte sayılamayacağı ve eğer bu kural temel nitelikte değilse bundan sapmanın iptal ile sonuçlanmaması gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. Klöckner Industrie-Anlagen GmbH and others v. United Republic of Cameroon and Société Camerounaise des Engrais, ICSID Case ARB/81/2, Decision on the Application for Annulment submitted by Klöckner against the Arbitral Award rendered on October 21, 1983 (03.05.1985) ("Klöckner I"), p. 5.06.; MINE, p. 5.05-06. CDC, p. 48-49. Aynı yönde bkz. Diehl, Alexandra. *The Core Standard of International Investment Protection*. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2012, s. 206; Caron, David. "Reputation and Reality in the ICSID Annulment Process: Understanding the Distinction Between Annulment and Appeal." *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 7, Is. 1, 1992, s. 42; Bottini, Gabriel. "Present and Future of ICSID Annulment: The Path to an Appellate Body?." *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 31, Is. 3, 2016, s. 723.

²⁷ Reisman, W. Michael. "Repairing ICSID's Control System: Some Comments on Aron Broches (Observation on the Finality of ICSID Awards)." *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 7, Is. 1, 1992, s. 204. Bishop/ Marchili, s. 132.

derece spekülâtif bir uygulama olduğu, *ad hoc* komitelerin, kendilerini hakemin/ hakem heyetinin yerine koymadan bu sonuçlardan herhangi birinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini kesin olarak belirleyemeyeceği; bu durumun komitenin yetkisi dâhilinde olmadığı da ifade edilmektedir²⁸. Birçok kararda benimsenen bu yaklaşıma göre²⁹, *ad hoc* komitelerin belirleyeceği tek şey, hakemin/ hakem heyetinin temel bir usûl kuralına uymasının kararı potansiyel olarak etkileyip etkilemeyeceğidir.

2. Hukukî Dinlenilme Hakkı ve *Due Process* Kavramı

ICSID bünyesinde verilen hakem kararlarının temel bir usûl kuralından ciddi sapma nedeniyle iptalinin talep edildiği başvuruların özellikle beş başlık altında toplandığı görülmektedir. Bu başlıklar, tarafsızlık (*impartiality*), hukukî dinlenilme hakkı (*right to be heard*), delillerin etraflıca değerlendirilmesi (*deliberation*), ispat hakkı (*evidence and proof*) ve yargılamanın mâkul sürede sona erdirilmesi (*time limits*) olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰. *Ad hoc* komitelerce verilen kısmî veya tam iptal kararlarına bakıldığında, yukarıda sayılan başlıklardan tarafsızlık, hukukî dinlenilme hakkı ve delillerin değerlendirilmesine dayanan iptal kararlarının verildiği görülmektedir.

İptal kararlarının genel olarak yukarıda sayılan başlıklar altında tasnifi mümkün iken, bu haklardan özellikle hukukî dinlenilme hakkının farklı bir yerde olduğunu söylemek mümkündür. Zira hukukî dinlenilme hakkı, yukarıda sayılan iptal sebeplerinden, delillerin etraflıca değerlendirilmesi (*deliberation*) ve ispat haklarını (*evidence and proof*) da bir üst başlık olarak bünyesinde barındırmaktadır³¹. Yine, bu hakların geniş anlamda adil yargılanma hakkı olarak tabir edilebilecek olan “*due process*” hakkı ile birlikte, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d’de ifade edilen temel usûl kuralı olarak kabul edilmesinin kaçınılmaz olduğu doktrinde ifade edilmiştir³². Bu hakların, yargılama

²⁸ TECO Guatemala Holdings, LLC v. Republic of Guatemala, ICSID Case No. ARB/10/23, Decision on Annulment (05.04. 2016) (“TECO I”), p. 85;

²⁹ Bkz. OperaFund, p. 562; MINE, p. 5.05. Amco II, p. 9.07; MINE, p. 4.06; Wena, p. 56; CDC, p. 48; Fraport, p. 180; Venoklim, p. 211.

³⁰ Schreuer/ Malintoppi/ Reinisch/ Sinclair, s. 911. Sayılan başlıkların yanı sıra, davalı tarafın, temsile ilişkin kuralların ihlâli iddiasıyla hakem kararının iptalini talep ettiği bir iptal sürecinde, *ad hoc* komite, tarafın iptal başvurusunda öne sürmüş olduğu “davacı konsorsiyumun davada temsili ve konsorsiyum ortaklarından birinin konsorsiyum adına yargılamayı yürütmesi” hususunun, tahkim yargılaması esnasında gözetilmediği iddiası üzerine, yargılama safhasındaki bazı maddî vakıaları göz önünde bulundurarak talebi reddetmiştir. *Ad hoc* komite, talebi reddetmekle birlikte, bir hakem kararının ancak maddî hukuka ilişkin sonuçlar bakımından amaçlanandan önemli ölçüde farklı sonuçlar doğurması hâlinde, m. 52/I-d hükmüne dayanılarak iptal edilebileceğine hükmetmiştir. Repsol YPF Ecuador S.A. v. Empresa Estatal Petróleos del Ecuador (Petroecuador), ICSID Case No. ARB/01/10, Decision on Annulment (08.01.2007) (“Repsol”), p. 81.

³¹ Türk doktrininde Tanrıver hukukî dinlenilme hakkının unsurları olarak, bilgilendirilmeyi talep hakkı, açıklama ve ispat hakkı ve dikkate alınma hakkını saymaktadır. Bkz. Tanrıver, Süha. *Medenî Usûl Hukuku*. C. 1, 6. B., Yetkin, Ankara, 2024, s. 449 vd. Bu unsurlardan bilgilendirilmeyi talep hakkı, ICSID Sözleşmesi, ICSID Kurumsal Kurallar, ICSID Uzlaştırma Kuralları ve ICSID Tahkim Kuralları’nın birçok hükmünde de yer verilen usûlüne uygun tebligat hakkına, açıklama ve ispat hakkı, “*evidence and proof*” olarak tercüme edilebilecek ispat hakkına tekabül etmektedir. Delillerin etraflıca değerlendirilmesi olarak tercüme edilebilecek “*deliberation*” kavramı ise muhtevâsı itibarı ile dikkate alınma hakkı ile benzer bir yapı arz etmektedir.

³² Petrochilos, Georgios. *Procedural Law on International Arbitration*. OUP, Oxford, 2010, s. 254. Yazar, hukukî dinlenilme hakkı ile birlikte, ICSID hakem heyetinin yahut hakemin, davanın usûlüne uygun bir biçimde yürütülmesine ilişkin asgarî standartlara uymasının ve tarafların eşitliğini gözetmesinin iptale temel teşkil edebilecek

esnasında ihlâl edilmiş olmasının iptal müeyyidesine bağlanmış olmasının sebebi ise tahkim yargılamasının bütünlüğünü korumak olarak gösterilmiştir³³.

3. Türk Hukukundaki Yaklaşım

Türk hukukunda yargılamaya hâkim olan ilkeler Hukuk Muhakemeleri Kanunu³⁴’nın 24-33. maddeleri arasında düzenlenmiştir. ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d kapsamında temel usûl kuralının öğeleri olan söz konusu başlıklar ise genel olarak “Hukuki Dinlenilme Hakkı” başlıklı HMK m. 27’de yer almıştır³⁵. HMK m. 27/II’de düzenlendiği üzere bu hak, “yargılama ile ilgili olarak bilgi sahibi olunmasını”, “açıklama ve ispat hakkını” ve “mahkemenin, açıklamaları dikkate alarak değerlendirmesini ve kararların somut ve açık olarak gerekçelendirilmesini” içermektedir³⁶. Yine,

başlıca temel usûl kurallarından olduğunu ifade etmektedir. Yazarın, tarafların eşitliği olarak ifade ettiği temel usûl kuralının *ad hoc* komitelerce tarafsızlık (*impartiality*) olarak adlandırılan iptal sebebinin bir alt başlığı olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Bkz. Klöckner I, p. 93-113.

³³ Bkz. Victor Pey Casado and President Allende Foundation v. Republic of Chile, ICSID Case No. ARB/98/2, Decision on the Application for Annulment of the Republic of Chile (December 18, 2012) (“Pey Casado I”), p. 72. Aynı yönde bkz. Bishop/Marchili, s. 129. Diehl, kurallara uygun bir yargılama ilkesine riayet etmenin sadece yargılamanın bütünlüğü açısından değil, milletlerarası tahkimin ihtiyaç duyduğu meşruiyetinin korunması bakımından da önemli bir esas olduğunu belirtmiştir. Bkz. Diehl, s. 206. ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d ile kabul edilen ilkelerin, adil yargılanmanın teminatı olarak kabul edilmesi gerektiği yönünde bkz. Nadakavukaren Schefer, Krista. *International Investment Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2013, s. 446.

³⁴ 6100 S. ve 12.01.2011 t. Hukuk Muhakemeleri Kanunu için bkz. 27836 S. ve 04.02.2011 t. RG. Bundan sonra HMK olarak anılacaktır.

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Kuru, Baki. *Medenî Usûl Hukuku*. Legal, İstanbul, 2015, s. 214-215; Pekcanitez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet. *Medenî Usûl Hukuku*. 12. B, Yetkin, Ankara, 2024, s. 201vd.; Tanrıver, s. 442 vd.

³⁶ Türk hukuku ve birçok hukuk sisteminde kabul edilen hukukî dinlenilme hakkı ve diğer iptal sebepleri, artık bir hukuk sitemine ait olmaktan ziyade, milletlerarası nitelik arz etmektedir. Yargılamanın adil yargılanma hakkına riayetini esas alan bu haklar (iptal sebepleri), millî hukuk sistemlerindeki düzenleniş biçimlerinden farklı olarak değerlendirilmelidirler. ICSID m. 52/I hükmünde sayılan iptal sebepleri, her ne kadar, ICSID Sözleşmesi’ne ya da 1958 tarihli Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizine İlişkin New York Sözleşmesi’ne taraf devletlerin millî hukuklarında yer almış ve bu tür düzenlemelerdeki kurallarla benzerlik göstermiş olsa bile, herhangi bir millî hukuk esas alınmadan tayin edilmiştir ve bu iptal sebepleri bakımından sınırlı sayı (*numerus clausus*) ilkesi geçerlidir. İptal sebeplerinden herhangi birisinin ortaya çıkıp çıkmadığı, sadece ICSID Sözleşmesi hükümleri, ICSID Tahkim Kuralları, hakem heyeti ve hakem talimatları, taraflar arasındaki anlaşmalar ve milletlerarası hukukun genel ilkelerine göre tespit edilecektir. Petrochilos, s. 253-254. Adil bir yargılama için milletlerarası hukukta kabul edilen ilkelerin, herhangi bir millî hukuk sistemindeki hükümlerle çatışması hâlinde, milletlerarası hukuk ilkelerinin, bu kurallara karşı üstünlüğünün kabul edilmesi gerektiği ve söz konusu milletlerarası hukuk ilkelerinin ortaya çıkardığı asgarî koruma standardının, millî hukuk sistemlerinde olması muhtemel, ev sahibi devleti koruma amaçlı kuralları düzeltme görevi de gördüğü yönünde bkz. Kotuby Jr, Charles T.. “General Principles of Law, International Due Process, and the Modern Role of Private International Law.” *Duke Journal of Comparative and International Law*, Vol. 23, No. 3, 2013, s. 415. İptal sebepleri bakımından sınırlı sayı (*numerus clausus*) ilkesinin geçerli olduğu yönünde ayrıca bkz. Kim, Dohyun. “The Annulment Committee’s Role in Multiplying Inconsistency in ICSID Arbitration: The Need to Move Away From an Annulment-Based System.” *New York University Law Review*, Vol. 86, No. 1, 2011, s. 251. Doktrinde, iptal sebeplerinin ciddi hatalarla sınırlandırılmasının, ICSID m. 52/I-d’de düzenlenen iptal gerekçesinin ne kadar dar olduğunu gösterdiği, iptal başvurusuna gerekçe gösterilebilecek hatanın, tahkim yargılamasının adillğine mutlaka menfi anlamda etki etmesi gerektiği yönünde bkz. Nadakavukaren Schefer, s. 445. ICSID m. 52/I’de yer alan iptal sebeplerinin yapıları itibarıyla usûlî ve etik kaygılardan kaynaklandığı yönünde bkz. Lynch, Stephen T., “International Centre for the Settlement of Investment Disputes: Selected Case Studies.” *Maryland Journal of*

yabancılik unsuru taşıyan ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği uyuşmazlıklar hakkında uygulanacak Milletlerarası Tahkim Kanunu³⁷’nda da genel olarak ICSID Sözleşmesi m. 52/I ve özel olarak da m. 52/I-d’dekine benzer hükümler bulmak mümkündür. Örneğin, ilgili Kanun’un m. 15/A-1-c hükmünde “*kararın tahkim süresi içinde verilmemesi*”, m. 15/A-1-e hükmünde “*hakem veya hakem kurulunun yetkisini aşması*” ve m. 15/A-1-g hükmünde ise tahkimde “ *tarafların eşitliği ilkesinin gözetilmemesinin*” iptal sebebi olduğu kabul edilmiştir. Bu bakımdan, UNCITRAL Model Kanunu ile büyük benzerlikler gösteren ICSID Sözleşmesi ile yine UNCITRAL Model Kanun mehzaz alınarak hazırlanan³⁸ MTK hükümleri arasında benzerlik bulunduğu ifade edilebilir.

Burada özellikle, m. 15/A-1-g hükmünde iptal sebebi olarak düzenlenen tarafların eşitliğinin gözetilmemesinin, bir temel usûl kuralından ciddî sapma olarak kabul edilebileceği, bu sapmanın da hukukî dinlenilme hakkının ihlâli sonucunu doğurduğu açıktır³⁹. Yine aynı Kanun’un, hakem kararlarının gerekçeli olması gerektiğini kabul eden, m. 14/A-2 hükmünün ihlâlinin, hukukî dinlenilme hakkının ihlâli sonucunu doğuracağı, doktrinde kabul edilmektedir⁴⁰.

4. ICSID İptal Kararlarında Hukukî Dinlenilme Hakkı

Hukukî dinlenilme hakkı, ICSID hakem kararlarında ve iptal süreçlerinde sıklıkla tartışma konusu yapılmış ve iptal başvurularını karara bağlamak üzere yetkilendirilen *ad hoc* komitelerce değerlendirilmiştir⁴¹. Örneğin WENA kararında *ad hoc* komitenin değerlendirmesi aşağıdaki gibi olmuştur:

“Temel usûl kurallarından ciddî bir şekilde sapılmasından dolayı hakem kararının iptal edilebilmesi, bir milletlerarası hukuk meselesi olarak, yargılamanın asgari standartlarına işaret etmektedir. Yargılamada, her tarafa bağımsız ve tarafsız bir hakem heyeti önünde hukukî dinlenilme hakkının tanınmış olması gerekir. Bu hak, tarafın iddia ve savunmasını, sahip olduğu delilleri serbestçe sunarak yapabilmesini içerir. Bu temel hak, her tarafın, diğer tarafça ileri sürülebilecek

International Law, Vol. 7, No. 2, 1982, s. 312; Temel usûl kurallarından ciddî bir biçimde sapılmasının, çeşitli hukuk sistemleri bakımından farklılık göstereceği hususu, Sözleşme’nin hazırlık aşamasında da ileri sürülen bir itirazdır. Bu itiraza cevap olarak, Sözleşme ile birlikte hazırlanan Uzlaştırma ve Tahkim Kuralları (*Conciliation and Arbitration Rules*)’nda yer alan kuralların temel usûl kurallarının tespitinde yardımcı olabileceği belirtilmiştir. Tüm bu itirazlara yönelik olarak, temel usûl kuralı kavramının, Uzlaştırma ve Tahkim Kuralları’nda yer alan kurallardan daha fazlasını ifade ettiği, tüm tarafların dinlenmesine ve eşit imkânlarla delil ileri sürebilmesine ilişkin doğal adaletin kodifiye edilmemiş kuralları olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. History of ICSID Convention, Vol. II-1, “Summary Record of Proceedings, Bangkok Consultative Meetings of Legal Experts, April 27- May 1 1964.”, ICSID Publication, Washington, 2009, s. 478-480. Aynı yönde bkz. Schreuer/ Malintoppi/ Reinisch/ Sinclair, s. 980.

³⁷ 4686 S. ve 21.06.2001 t. Milletlerarası Tahkim Kanunu için bkz. 24453 S. ve 05.07.2001 t. RG. Bundan sonra MTK olarak anılacaktır.

³⁸ 4686 S. ve 21.06.2001 t. Milletlerarası Tahkim Kanunu’nun genel gerekçesi ve madde gerekçeleri için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/Yasama/KanunTeklifi/f72877bd-6c39-037b-e050-007f01005610>, E. T.: 18.01.2025.

³⁹ Özkes, Muhammet. *Medeni Usul Hukukunda Hukukî Dinlenilme Hakkı*. Yetkin, Ankara, 2003, s. 225.

⁴⁰ Kayalı, Didem. *Milletlerarası Ticarî Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*. Seçkin, Ankara 2015, s. 171; Kaplan, Yavuz, *Milletlerarası Tahkimde Usule Aykırılık*. Seçkin, Ankara, 2002, S. 159-160; Özkes, s. 225-226.

⁴¹ Total S.A. v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/04/1, Decision on Annulment (01.02.2016) (“Total”), p. 309; Amco II, p. 9.05-9.10; Klöckner I, p. 89-92; WENA, p. 57; CDC, p. 49; Fraport, p. 197; Pey Casado I, TECO I, p. 184. p. 261-271.

delil, iddia ve savunmaları yeterince cevaplayabilmesini temin eder."⁴²

Ad hoc komite, bu kararında, yukarıda sayılan tarafsızlık, hukukî dinlenilme hakkı ve ispat hakkına değinmekle birlikte, delillerin etraflıca değerlendirilmesi ve tarafların yargılamanın makûl sürede sona erdirilmesine ilişkin hakları bakımından bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak *ad hoc* komitenin konuyu bir milletlerarası hukuk meselesi olarak değerlendirmesi ve usûl hukukunun taraflara sağlaması gereken asgarî milletlerarası standartlara sahip bir korumayı hedeflediğini belirtmesi, söz konusu temel usûl kurallarının neredeyse her hukuk sisteminde aynı şekilde değerlendirilmesi gereken kurallar olduğunu ortaya koymaktadır. Sayılan tarafsızlık, hukukî dinlenilme hakkı, ispat hakkı ve bu kararda anılmasa bile bağımsızlık ve yargılamanın makûl sürede sona erdirilmesi gibi hususlar bir arada değerlendirildiğinde, bu hususların bir yargılamanın adil yargılanma hakkına riayet eder şekilde yürütülmesine hizmet edeceği açıktır. Doktrinde de ICSID m. 52/I-d hükmünde yer alan temel usûl kuralının ihlâlinin iptal müeyyidesine bağlanmasının, yargılamanın bütünlüğünü ve adil şekilde yürütülmesini amaçladığı ifade edilmiştir⁴³.

WENA Hotels v. Egypt kararında milletlerarası koruma standartlarına vurgu yapan *ad hoc* komitenin yanı sıra, *Repsol YBF Ecuador, S.A. vs Empresa Estatal Petroleos del Ecuador* kararının iptali için teşekkül eden *ad hoc* komite de ICSID Sözleşmesi'nin İngilizce ve İspanyolca metinleri arasında tarafça iddia edilen bir anlam farklılığını 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi⁴⁴'nin "İki veya daha fazla dilde tevsik edilmiş antlaşmaların yorumu" başlıklı 33. maddesi uyarınca giderme çabasına girişmiştir. Kanaatimizce bu çaba ICSID'in konu bakımından sınırlı da olsa, milletlerarası bir yargılama makamı olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarafların sundukları delillerin hakem veya hakemlerce etraflı bir biçimde değerlendirilmesi ilkesi ise "*Klöckner I*" kararında yetkili *ad hoc* komite tarafından, şu şekilde yorumlanmıştır:

"ICSID Sözleşmesi m. 52'de açıkça belirtilmemişse de delillerin hakemlerce etraflı bir biçimde değerlendirilmesi ihtiyacını, temel bir usûl kuralı olarak kabul etmek mümkündür. Bu değerlendirmenin taraflarca kolay anlaşılır ve aşikâr olmasının yanı sıra gerçek bir müzakere

⁴² WENA, p. 56. Ayrıca Bkz. MTD Equity Sdn. Bhd. and MTD Chile S.A. vs Republic of Chile, ICSID Case No ARB/01/07, Decision of Annulment, (21.03.2007), ("MTD"), p. 49; Petrochilos, s. 253. Yazar, temel usûl kuralları tabirinden, ICSID hakem heyetinin davanın yürütülmesine ilişkin asgâri standartlara riayet etmesinin, tarafların eşitliği ilkesinin ve hukukî dinlenilme hakkının anlaşılmasının kaçınılmaz bir çıkarım olduğunu ifade etmiştir. Yazara göre, bu kurallar ve onların temel kurallar olarak vasıflandırılmaları, birlikte değerlendirildiğinde iki şeye işaret etmektedir. Birincisi, ICSID Sözleşmesi ve ICSID Tahkim Kuralları'ndaki tüm kurallar "temel kurallar" olarak nitelendirilemez. İkincisi, davanın yürütülmesine ilişkin asgâri standartlara ilişkin kurallar, milletlerarası hukukun genel ilkelerinden alınmıştır. Yazara göre, her iki önerme de MINE davasında *ad hoc* komitenin verdiği karar ile teyit edilmiştir.

⁴³ Bottini, s. 723. Yazar aynı zamanda, yargılama diğer unsurları ile adil bir biçimde yürütülse dahi temel usûl kuralı olarak nitelendirilebilecek bir kuralın yargılama esnasında ihlâlinin, hakem kararının iptaline haklı bir gerekçe teşkil edeceğini ifade etmiştir.

⁴⁴ Sözleşme'nin metni için bkz. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf>, E.T.: 18.01.2025.

sonucunda ortaya çıkması da önemlidir.”⁴⁵

Bunlara ek olarak tarafsızlık başlığının doğrudan, yargılamanın mâkul sürede sona erdirilmesi başlığının ise usûl ekonomisi ilkesi altında yer alması nedeniyle dolaylı olarak adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmesinin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

Temel usûl kurallarından ciddî sapma hâlinin, bir hakem kararının iptaline sebebiyet verebilmesi için hem usûl kuralının temel olması hem de bu temel usûl kuralından sapmanın ciddiyet arz etmesi ve sonuca etkili olması gerekmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere⁴⁶, MINE kararında *ad hoc* komite, bu üç şartın nitelik ve nicelik açısından birlikte arandığı bir kriter ortaya koymuştur: Temel usûl kuralından ciddî sapma, önem arz etmeli ve taraflardan en az birini bu temel usûl kuralı ile sağlanması amaçlanan menfaat veya korumadan mahrum bırakmalıdır⁴⁷. Ayrıca temel usûl kurallarından ciddî sapma hâlinin hakem kararının iptaline sebebiyet verebilmesi için bu sapmanın önem arz etmesi ve tarafların yaşadığı mahrumiyetin, karar metnine yansması şarttır⁴⁸.

Burada *ad hoc* komite tarafından kullanılan nicelik kriterinden kastedilenin, söz konusu temel usûl kuralından ciddî sapma hâlinin taraflardan en az birisini etkilemesi olduğunu, nitelik kriterinden kastedilenin ise bu sapma hâlinin önem arz edecek boyutta tehlike arz etmesi olduğunu anlıyoruz.

⁴⁵ Klöckner I, p. 84.

⁴⁶ Bkz. Dn. 22.

⁴⁷ MINE, p. 5.05.

⁴⁸ Reed, Lucy/ Paulsson, Jan/ Blackaby, Nigel. *Guide to ICSID Arbitration*. 2nd Ed., Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2011, s. 164-165. Vivendi davasında, *ad hoc* komite, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d hükmünde usûl kuralı kavramı ile açıkça kastedilenin, kararın hüküm fıkrası bölümünde yer alan hususlar değil, hakem veya hakem heyetince yargılama esnasında, yargılamanın ilerleme biçimi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Compañía de Aguas del Aconquija S.A. and Vivendi Universal S.A. v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/97/3, Decision on Annulment (July 3, 2002) (“Vivendi I”), p. 83. Vivendi davasında, iptal talebinde bulunan davacı, hakem heyetinin taraflara önceden haber vermeksizin karar verdiğini ve karar açıklanmadan önce iddia ve savunmalarını sunabilmek için yeterli imkân bulamadıklarını ve bu nedenle kararın iptal edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. *Ad hoc* komite, taraflara iddia ve savunmalarını sunabilmeleri için tam, adil ve eşit imkânların tanındığını, tahkikat aşamasının sona erdiğini, kararın tahkikatın tamamlanmasından sonra hangi zamanda verildiğinin hukukî dinlenilme hakkının ihlâline ve dolayısıyla iptale sebebiyet vermeyeceğini belirterek talebi reddetmiştir. *Ad hoc* komite, tarafların kararın duyurulmadan yahut beklenmeden verilmesi iddiasına ilişkin olarak, heyetin davanın birbiri ile çatışan unsurlarını bir arada değerlendirerek uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerinin, davanın taraflarına ya da bu taraflardan en az birine sürpriz olmaması gerektiği yaklaşımının doğru kabul edilebileceğini, ancak heyetin, halihazırda tüm iddia, savunma ve itirazları ve hatta duruşma dışı bildirimleri de dikkate alarak karar verdiğini, bu nedenle iptale yer olmadığına hükmetmiştir. Söz konusu karar, iptal talebinde bulunan taraf olan Vivendi’nin avukatlığını yürüten Stanimir ALEXANDROV tarafından, şu şekilde değerlendirilmiştir: “*Ad hoc komite, m. 52/I-d’de düzenlenen iptal gerekçesinin, geniş şekilde kullanılmasını dizginlemiş, başvurularda gerçek ve ciddî usûl hatalarına dayanmaları gerektiğini tembihlemiştir. Komite, hakem heyetinin ulaştığı sonuç her ne kadar beklenmese de davada gerçekleşen durumun tarafları dinlenilme haklarından mahrum bırakmadığını belirtmiştir.*” bkz. Alexandrov, Stanimir A.. “The Vivendi Annulment Decision and the Lessons for Future ICSID Arbitrations-The Applicant’s Perspective.”, *Annulment of ICSID Awards*, Eds. Gaillard, Emmanuel/ Banifatemi, Yas., Juris, New York, 2004, s. 118. Temel usûl kuralından ciddî sapma nedeniyle, hakem kararının iptal edilebilmesi için bu sapmanın karar üzerinde maddî bir etkiye (*material impact/effect*) sahip olması bir diğer deyişle ciddiyet arz eden, önemli ve sonuca etkili mahiyette olması gerektiği yönünde bkz. WENA, p. 58; Repsol, p. 81; CDC, p. 49; Fraport, p. 246.

Ancak hem doktrinde ileri sürülen görüşler hem de iptal taleplerini karara bağlayan *ad hoc* komitelerin yaptığı değerlendirmeler göz önüne alındığında, ICSID hakem kararlarının iptali için şartların nitelik ve nicelik bakımından bir arada bulunması gerekliliğini anlatmak için kullanılan “*nicelik ve nitelik kriteri*” tabirinin geçerli olsa da eksik olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira, iptal için söz konusu şartların nitelik ve nicelik anlamında aranmasının yanı sıra, bu şartların birbirinden ayrılmaz şekilde birlikte gerçekleşmesi şartının da arandığı görülmektedir. Bu nedenle, bu birbirini tamamlama hâlini de belirtir şekilde, “*cumulative, quantitative and qualitative criteria*” yani “*birbirini tamamlar hâlde nicelik ve nitelik kriteri*” tabirinin daha yerinde olacağı kanaatindeyiz. Yine bununla birlikte, kararı veren hakem heyeti veya hakemin, riayet etmekle yükümlü olduğu hâlde ciddî şekilde saptığı iddia edilen temel usûl kuralının, daha önce de belirtildiği üzere, temel bir kural olarak değerlendirilmesi de önemlidir. Örneğin, bir tahkim yargılamasında, hukukî dinlenilme hakkının ihlâli olarak değerlendirilebilecek bir husus (tarafalara delil sunma imkânının sağlanmaması) ile yargılama sonucuna etkisi olmayacak bir tebligat meselesi aynı şekilde değerlendirilemez⁴⁹. Kanaatimizce, tarafların hukukî dinlenilme haklarını ihlâl edecek hatalar doğal olarak, hakem kararının iptalini gerektirecektir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere hem kuralın hem de bu kuralın ihlalinin ciddî olması gerekmektedir. Bununla birlikte iptal bakımından bir ilke daha özellikle göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ise usûl ekonomisi ilkesidir. Zira, özellikle uyuşmazlık konusu malvarlığı veya yatırım değerlerinin büyüklüğü nedeniyle, tarafların da ciddî yargılama masrafları altına girdiği yatırım tahkiminde, nihaî kararın kesinleşmesinin gecikmesi, tüm taraflar açısından da geri dönülemeyecek sonuçlara yol açabilir.

II. TEMEL USÛL KURALINDAN CİDDÎ SAPMANIN HAKEM KARARININ İPTALİNİ GEREKTİRDİĞİ HÂLLER

A. Genel Olarak

ICSID hakem kararlarının, Sözleşme’nin m. 52/I-d hükmünde düzenlenen gerekçeyle iptal edilebilmesi, genel olarak adil yargılanma hakkı olarak ifade edebileceğimiz “*due process*” kavramı ile ilişkilidir. Bununla birlikte konunun anlaşılabilmesi için iptale neden olabilecek hâllerin, uygulamadaki örnekler ile ayrı ayrı tetkik edilmesi, *ad hoc* komitelerin konuya ilişkin yaklaşımları doğrultusunda, hangi kuralların temel usûl kuralı niteliği taşıdığının tespit edilmesi, hangi hâllerde bu kurallardan sapıldığının ortaya konması ve bu sapmanın hangi hâllerde iptale sebebiyet vereceğinin tespiti gereklidir. Bu anlamda, söz konusu kararların, *ad hoc* komitelerin kararlarına yansıma biçimi ve doktrindeki görüşler doğrultusunda yapılan tasnife uygun olarak, hakem veya heyetinin tarafsız davranmaması, delillerin etraflıca değerlendirilmesi ilkesinin ihlâli, tarafların ispat hakkına riayet edilmemesi ve yargılamanın makûl sürede sona erdirilmemesi başlıkları altında değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

⁴⁹ Burada tebligat meselesinden kastedilen doğal olarak, tarafların hukukî dinlenilme haklarını kullanmalarına engel olabilecek usûlsüz tebligat hâlleri değil, örneğin yargılamayı yürüten heyete herhangi bir nedenle yeni bir hakemin dâhil olması ve taraflara bu durumun tebliğ edilmemiş olması gibi hâllerdir. Aynı yönde bkz. Fernandez-Armesto, Juan. “Different Systems for the Annulment of Investment Awards.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 26, Is. I, 2011, s. 138.

B. Hakem veya Hakem Heyetinin Tarafsız Davranmaması (*Impartiality*)

Milletlerarası tahkim hukukunda hakemlerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı, tarafların adil bir yargılamaya ve nihayetinde karar vasıtasıyla objektif gerçekliğe erişimleri bakımından oldukça önemlidir. Zira, genel olarak milletlerarası yatırım tahkiminde ve özellikle de ICSID tahkim yargılamasında, taraflar için en önemli husus, tarafsızlıktır⁵⁰. Yatırımcıların, ev sahibi devletlerle yaşayabilecekleri muhtemel yatırım uyuşmazlıklarının çözümü için ev sahibi devlet mahkemelerine yahut ev sahibi devlet ülkesinin tahkim yeri (*seat of arbitration*) olarak belirlendiği bir tahkim yargılamasına güven duymaması da milletlerarası tahkime başvurulmasına, ICSID sisteminin ortaya çıkmasına ve ICSID'in yatırım tahkimi anlamında en önemli merkez hâline gelmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum, yani, yatırımcıların başvurabileceği bir milletlerarası yatırım tahkimi merkezinin varlığı, aynı zamanda, yatırımcılar ve devletler arasında akdedilecek yatırım sözleşmelerinde ev sahibi devlete göre zayıf âkit olarak nitelendirilebilecek yatırımcılar için de kuvvetli bir koruma mekanizmasının da ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki, ICSID tahkim uygulamasında, davacı taraf her zaman yatırımcı olmamaktadır, zira bazen ev sahibi devletler de ICSID tahkim uygulamasında, davacı konumunda görülebilmektedir⁵¹. Ev sahibi devletlerin davacı olarak yer aldıkları yatırım uyuşmazlıklarına konu ettikleri zarar iddialarının, bu devletlerin vatandaşları açısından telafi edilmesi mecbur olan bir kamu alacağına ve dolayısıyla kamu yararına işaret ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu bakımdan, milletlerarası yatırım tahkiminde tarafsızlık, kanaatimizce, milletlerarası ticarî tahkimdeki anlamından daha büyük bir önem taşımaktadır⁵².

ICSID tahkiminde hakemin/hakem heyetinin tarafsızlığına veya başka bir deyişle tarafsızlık ilkesinin ihlâl edildiğine ilişkin itirazlara, iptal başvurularında yer verilmiş ve bu itirazlar yetkili *ad hoc* komitelerce değerlendirilmiştir⁵³.

ICSID tahkim yargılamasında, bir hakem kararının tarafsızlık ilkesinin ihlâli nedeniyle iptali ilk kez 1983 yılında istenmiştir⁵⁴. Söz konusu davada iptal talebinde bulunan davacı KLÖCKNER şirketi, tahkim yargılaması esnasında, hakem heyetinin kendisine karşı sistematik bir şekilde “*hasmane tutum*” sergilediğini, bu durumun “*açık bir tarafsızlık ihlâlini*” ortaya koyduğunu ve kararın bu nedenle iptal edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür⁵⁵. *Ad hoc* komite, başvurucunun bu iddiasının özellikle heyete karşı yaptığı sözlü başvurularda ileri sürdüğü iddiaların kabul

⁵⁰ Redfern, Alan/ Hunter, Martin/ Blackaby, Nigel/ Partasides, Constantine. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. OUP, Oxford, 2009, s. 1; Kurkela / Turunen, s. 107; Born, s. 323; Kayalı, s. 27.

⁵¹ Bkz. Rumeli Telekom A.Ş. and Telsim Mobil Telekomünikasyon Hizmetleri A.Ş. v. Republic of Kazakhstan, ICSID Case No. ARB/05/16, Decision of the ad hoc Committee, (March 25, 2010) ("Rumeli").

⁵² Tarafsızlığın, milletlerarası tahkim yargılaması bakımından büyük önemi haiz olduğu ancak ICSID tahkim yargılaması bakımından da daha da önemli olduğu hususu, KLÖCKNER davasında *ad hoc* komite tarafından da ifade edilmiştir. İlgili iptal kararındaki değerlendirme şu şekildedir; “Hakemin tarafsızlığı temel ve olmazsa olmaz bir gereksinimdir. Bu konudaki herhangi bir eksiklik, tarafsızlığın ihlâline ilişkin herhangi bir işaret, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d hükmü gereğince, iptal sebebi olarak kabul edilmelidir. Bu husus, tüm tahkim yargılamaları bakımından geçerlidir, ancak özellikle ICSID tahkim yargılaması bakımından hayati bir önemi haizdir. Bkz. Klöckner I, p. 95.

⁵³ Bkz. Klöckner I, p. 95; WENA, p. 57; CDC, p. 51-55.

⁵⁴ Bkz. Klöckner I, p. 93.

⁵⁵ Klöckner I, p. 93.

edilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir⁵⁶. Bununla birlikte, *ad hoc* komite, heyetin değerlendirmelerinin tarafsızlığını ortaya koyduğunu ve başvurucunun iddialarının yersiz olduğunu değerlendirmiştir⁵⁷. Başvurucunun itirazının, hakem heyetinin ve dolayısıyla kararın itibarına gölge düşürmeye yönelik bir faaliyet olduğu değerlendirilmiş ve tarafsızlığın ihlali iddiasının ancak “*açık, şiddetli ve karara etkili*” bir biçimde gerçekleşmesi hâlinde, iptale sebebiyet vereceğini ifade etmiştir⁵⁸. Ancak *ad hoc* komite aynı zamanda, karara yönelik bir eleştiri de getirmiş, kararın anlatım biçiminin hatalı olduğu kanaatine ulaşmış, başvurucunun tarafsızlığa ilişkin düşünce ve şüphelerinin de bu anlatım biçiminden kaynaklandığı sonucuna varmıştır⁵⁹. Buna benzer bir durum, ilgili kararın başka iptal gerekçeleri (ICSID Sözleşmesi m. 52/I-e) ile iptal edilmesinin ardından uyuşmazlığı çözmek üzere görevlendirilen ikinci heyetin verdiği karara karşı davalı Kamerun Cumhuriyeti’nin açtığı iptal davasında da karşımıza çıkmaktadır⁶⁰. İkinci iptal davasında, başvuru Kamerun Cumhuriyeti, ilk tahkim yargılamasında, hakemlik yapan kişilerden birinin, iptal başvurusuna konu olan son yargılamada, KLÖCKNER şirketinin avukatlığını yürütmesinin, tarafsızlık ihlali olduğunu bu nedenle, temel usûl kurallarından ciddi sapmanın meydana geldiğini ileri sürmüştür. *Ad hoc* komite, bu talebin değerlendirilebilir olduğunu kabul etmekle birlikte, söz konusu hakemin, tarafsızlık ilkesini ihlâl edecek bir hareketine rastlanmadığı, Kamerun Cumhuriyeti’nin bu iddiasını somut vakıalarla ispatlayamadığı ve nihayetinde iddia edilen tarafsızlık ihlâlinin, kararın iptalini gerektirecek şekilde sonuca etkili olmadığı gerekçeleriyle bu iptal talebini reddetmiştir⁶¹.

ICSID bünyesinde görüşülen bir başka iptal davası olan *AMCO* davasındaki karara karşı ise başvuru Endonezya Cumhuriyeti tarafından itiraz edilmiş, hakem heyetinin, tahkim yargılaması esnasında tarafsız davranmadığı iddiası ileri sürülmüş, bu durumun temel bir usûl kuralından ciddi sapma meydana getirdiği için iptali gerektirdiği iddia edilmiştir⁶². *AMCO* davasında, davacı şirket olan AMCO, uyuşmazlık konusu yatırımın miktarına ilişkin öne sürdüğü iddiaları ispat edebilmek için davalı Endonezya Cumhuriyeti’nin belgelerine erişim izni istemiş, hakem heyeti bu talebi kabul etmiştir. Bunun üzerine, Endonezya Cumhuriyeti iptal davasında, “*hakem heyetinin bu uygulamasının, adeta ispat yükünün taraflar arasında paylaştırılması anlamına geldiğini, bu durumun ise hakem heyetinin tarafsızlığına gölge düşürdüğünü, bu nedenle de temel usûl kurallarından ciddi sapmanın meydana geldiğini*” ileri sürmüştür. *Ad hoc* komite, heyetin yargılama esnasında, yatırım miktarının tespitine ilişkin hesaplamalar yaparken bu konuyu etraflıca tartıştığını

⁵⁶ Schreuer/ Malintoppi/ Reinisch/ Sinclair, s. 984.

⁵⁷ Klöckner I, p. 111.

⁵⁸ Klöckner I, p. 95.

⁵⁹ *Ad hoc* komite, her ne kadar başvurucunun iptale ilişkin iddialarını iptal için yeterli görmese de kararın anlatım biçiminin hatalı oluşuna ilişkin, bir İngiliz atasözüne atıfta bulunmuş, sadece adaletin gerçekleşmesinin yetmeyeceğini, aynı zamanda bunun açıkça görülebilir bir şekilde gerçekleşmesinin gerektiğini (*It is not enough that justice done, it must be seen manifestly to be done*) belirtmiştir. Yine, aynı kararda, zaman sınırlaması tehdidi altında olmayan hakem heyetlerinin, kararın yazımında daha dikkatli olmaları gerektiği ve değerlendirmelerini daha titiz bir biçimde yapmaları gerektiği ifade edilmiştir. Bkz. Klöckner I, p. 112.

⁶⁰ Klöckner Industrie-Anlagen GmbH and others v. United Republic of Cameroon and Société Camerounaise des Engrais, ICSID Case No. ARB/81/2, Second *ad hoc* Committee Decision on Annulment (17.05.1990) (“Klöckner II”), p. 6.01.

⁶¹ Klöckner II, p. 6.40-6.41.

⁶² Amco Asia Corporation and others v. Republic of Indonesia, ICSID Case No. ARB/81/1, Decision on Annulment (16.05.1986) (“Amco I”).

ve tartışma konusu yapılan önemli miktarda mal varlığı değerini hariç tutarak hesaplama yaptığını, bu durumun ise Endonezya Cumhuriyeti'nin iddialarını çürüttüğünü belirterek, iptal talebini reddetmiştir⁶³. Burada karşımıza çıkan husus, aslında bir bakıma, karar verilirken temel usûl kuralından sapma meydana gelse bile, bu sapmanın karara etki eden bir yönünün bulunmaması hâlinde, yani sapmanın ciddiyet arz etmediği durumlarda, iptalin söz konusu olmadığıdır. Ancak bu karar, diğer bazı iptal sebepleri (ICSID Sözleşmesi m. 52/I-a ve m. 52/I-e) gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir.

Endonezya Cumhuriyeti, iptal sonrasında, tahkim yargılamasını yürütmesi için oluşturulan ikinci hakem heyetinin de delilleri “*dengesiz bir üslupla ele alarak, temel sayılabilecek bir usûl kuralından yani tarafsızlık ilkesinden saptığını*” iddia etmiştir. Endonezya Cumhuriyeti'ne göre, ikinci heyet, Endonezya Cumhuriyeti'nin usûle riayet etmediği hususları özellikle vurgularken, AMCO şirketinin yargılamadaki hatalarını ve usûle aykırı davranışlarını dikkate almamış yahut bunlara az ilgi göstermiştir. İkinci kez iptal incelemesini yapmakla görevlendirilen *ad hoc* komite, bu iddiayı reddetmiştir. Komite, ret kararına gerekçe olarak, ikinci heyetin, delil değerlendirmesi ve yargılamayı kendisine tanınan yetkileri çerçevesinde, kısa ve öz bir biçimde ve hatta ince bir sanatçılık eseri şeklinde yaptığını belirtmiş, tarafça öne sürülen iptal gerekçesinin başka diğer sebeplerle açıklanması ve desteklenmesi hâlinde iptale sebep olabileceğini söylemiştir⁶⁴. Endonezya Cumhuriyeti'nin iptal başvurusuna konu ettiği bir diğer itirazı da AMCO şirketinin, ikinci heyetin verdiği nihai kararın ardından yaptığı ek karar başvurusu ile ilgilidir. Endonezya Cumhuriyeti, AMCO şirketinin ek karar talebi sonrasında, bu talebe karşı itirazlarını sunabilmek için kendisine tanınan zamanın uzatılmasını talep etmiş, ancak kendisine ek süre tanınmamıştır. Ayrıca Endonezya Cumhuriyeti, ikinci heyetin başhakemine gönderdiği 14.08.1990 tarihli mektupta, AMCO şirketinin ek karar talebinde yer alan hususların, heyetin yetkisi dışında olduğunu belirtmiştir⁶⁵. *Ad hoc* komite, ICSID Tahkim Kuralları'nın m. 49/IV hükmü gereğince, tarafların iddia ve savunmaları için ek süreye ihtiyaç duyduğu durumlarda, tarafa tanınan zamanın uzatılabileceğini, bu sürenin tanınmamasının, temel bir usûl kuralından ciddi sapmaya tekabül edeceğine hükmederek, söz konusu ek kararı iptal etmiştir. *Ad hoc* komite, ek karar bakımından, ICSID Tahkim Kuralları'nın m. 49/4 hükmünün emredici (*mandatory*) nitelikte bir kural olduğunu⁶⁶, bu kuralın ihlâlinin taraf eşitliği ilkesi ile bağdaşmayacağını, bu nedenle başvurucunun bu kural ile temini amaçlanan koruma menfaatinden mahrum edildiği kanaatine ulaşmıştır⁶⁷.

“*CDC Group Plc vs Republic of the Seychelles*” davasında ise davalı Seyşeller Cumhuriyeti, yargılamayı yapan hakemin⁶⁸ hatalı ve yersiz uygulamalarda bulunduğunu, bu nedenle, tarafsız

⁶³ Amco I, p. 90.1. Ayrıca *ad hoc* komite, davacı AMCO şirketinin yatırımlarının kamulaştırıldığını, şirketin kamulaştırılan alandan kamu gücü ile çıkarıldığını ve kamulaştırılan alanda bulunan yatırıma ilişkin kayıtlarının zayi olma riskinin bulunduğunu belirtmiş, bu durumun ise Endonezya Cumhuriyeti'nin bu noktadaki itirazlarını anlamsız hâle getirdiği kanaatine ulaşmıştır.

⁶⁴ Amco II, p. 7.53.

⁶⁵ Amco II, p. 9.05.

⁶⁶ Amco II, p. 9.08.

⁶⁷ Amco II, p. 9.10.

⁶⁸ Söz konusu tahkim yargılamasında tarafların mutabakatı üzerine tek hakem görev yapmıştır, kararda da bu duruma binaen diğer kararlarda kullanılan “*tribunal*” kavramı yerine “*sole arbitrator*” kavramı kullanılmıştır.

olarak değerlendirilemeyeceğini, kararın da taraflı bir nitelik arz ettiğini, bu durumun aynı zamanda ICSID Sözleşmesi m. 52/I-a hükmünde düzenlenen, “*heyetin uygun bir şekilde oluşmaması*” hususu ile ilgili iptal sebebini de ortaya çıkardığını, kararın bu iki fıkra hükmü gereğince iptal edilebilir olduğunu iddia etmiştir. *Ad hoc* komite bu iddiaya karşılık olarak, yargılamaya ilişkin kayıtların tekrar gözden geçirildiğini belirterek hakemin önyargısız ve tarafsız bir şekilde yargılamayı yürüttüğü, hakemin uygulamalarının tamamen uygun olduğu ve uyuşmazlığın titizlikle incelenerek karara bağlandığı kanaatine ulaşmış, iptal talebini reddetmiştir⁶⁹. Ayrıca *ad hoc* komite, iptal talebinde bulunan tarafın, ICSID Sözleşmesi m. 57 ve ICSID Tahkim Kuralları m. 9 uyarınca, ön inceleme duruşmasından önce hakemin reddi müessesesine başvurmamış olmasını, bu iptal talebinin reddinde gerekçe olarak göstermiştir⁷⁰.

C. Delillerin Etraflıca Değerlendirilmesi İlkesinin İhlâli (*Deliberation*)

Milletlerarası tahkim yargılamasında, yargılamanın sağlıklı ve adilane bir biçimde yürütülebilmesi için taraflarca sunulan delillerin, hakem veya hakemlerce etraflıca değerlendirilmesi, sunulan her delilin üzerinde fikir yürütülerek, müspet ya da menfî etkisinin karara yansıtılması gerekmektedir. Delillerin etraflıca değerlendirilmesi bir diğer ifade ile delillerin ciddî şekilde müzakere edilerek karara yansıtılması, milletlerarası tahkim terminolojisinde, “*deliberation*” terimi ile ifade edilmektedir⁷¹. Yani bir delil karara esas teşkil etmese, delil olarak kabul edilmese dahi bu delilin neden kabul edilmediği, karara delili sunan taraf lehine neden bir etki yapmadığı açıkça belirtilmelidir. Bununla birlikte, eğer karar oy çokluğu ile alınmışsa, muhalefet şerhleri de karara eklenmeli, dava evrakı içerisine girmiş tüm delillerin, taraflarca ileri sürülmüş tüm iddia ve savunmaların ve hatta hakem veya hakem heyetinin re’sen tespit ettiği vakıaların da karar verilirken göz önünde bulundurulduğunu gösteren müzakereler kararda yer bulmalıdır.

ICSID tahkiminde delillerin hakem/hakem heyeti tarafından etraflıca değerlendirilmemiş olması nedeniyle hakem kararının usûle aykırı verildiği ve bu nedenle karar verilirken temel bir usûl kuralından ciddi anlamda sapıldığı yönündeki itirazlara iptal başvurularında yer verilmiş ve bu itirazlar yetkili *ad hoc* komitelerce değerlendirilmiştir⁷².

Milletlerarası ticarî tahkim uygulamasında ve ICSID Tahkim Kuralları m. 33 ve m. 34 hükümleri gereğince ICSID tahkim uygulamasında da delillerin değerlendirilmesi safhası,

⁶⁹ CDC Group plc v. Republic of the Seychelles, ICSID Case No. ARB/02/14, Decision of the ad hoc Committee on the Application for Annulment of the Republic of Seychelles (29.06.2005) (“CDC 2005”), p. 54.

⁷⁰ CDC 2005, p. 53.

⁷¹ Milletlerarası tahkim yargılamasında, taraflarca sunulan tüm delillerin kural olarak hakem veya hakem heyetince kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. Kaplan, s. 145. Ancak delillerin hakem veya hakem heyeti tarafından, hakem veya hakem heyetince bir iddia ya da savunmanın ispatında kullanıp kullanılamayacağı, yani caiz (geçerli) delil olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tamamen başka bir konudur. Bu müessese, milletlerarası tahkim hukuku terminolojisinde “delillerin kabul edilebilirliği” (*admissibility*) terimi ile ifade edilmektedir. Bkz. Aygül, Musa. *Milletlerarası Ticarî Tahkimde Tahkim Usûlüne Uygulanacak Hukuk ve Deliller*. On İki Levha, İstanbul, 2014, s. 399-400.

⁷² Bkz. Daimler Financial Services A.G. v. Republic of Argentina, ICSID Case No. ARB/05/1, Decision on Annulment, (07.06.2015) (“Daimler”), p. 297-303; Total S.A. v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/04/1, Decision on Annulment (01.02.2016) (“Total”), p. 309, 314; Klöckner I, p. 84; Iberdrola, p. 105; Venoklim, p. 219.

yargılamanın en önemli safhalarından biridir⁷³. Zira, tahkim yargılamasında esas olarak, delillerin kabul edilebilirliği noktasında bir serbestî olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, taraflarca ikame edilen ve hakem veya hakem heyetince kabul edilen delillerin nasıl bir usûlle değerlendirileceği, nasıl bir işlemten geçtikten sonra, kararın meşruiyetine ve hukukîliğine gerekçe teşkil edeceği, oldukça önem arz eden bir husustur. Bu anlamda, delillerin etraflıca değerlendirilmesinin yani hakem veya hakem heyetince yeterince müzakere edildikten sonra, karara gerekçe teşkil etmesinin hem maddî hem de manevî sonuçları olduğu söylenebilir. Bu sonuçlardan maddî olan tarafı, ortaya objektif gerçekliği çıkaran bir karar verilmesinde delillerin temel rol oynamasıdır. Manevî olan tarafı ise kararın meşruiyetini bu deliller ve onların etraflıca değerlendirilmesinden, esaslı bir şekilde müzakere edilmesinden almasıdır. Bu neden ve sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde, delillerin hakem veya hakem heyetince etraflıca değerlendirilmesinin, deliller üzerinde esaslı müzakerenin, gerçek anlamda bir temel usûl kuralına tekabül ettiği rahatlıkla ifade edilebilir.

ICSID hakem kararlarının, delillerin etraflıca değerlendirilmemesi iddiasıyla temel usûl kuralından ciddi sapma başlığı altında iptal istemine konu olması ilk olarak “*KLÖCKNER vs. Cameroon*” davasında karşımıza çıkmaktadır. İptal talebinde bulunan davacı KLÖCKNER şirketi, hakem heyetinin delilleri yeterince değerlendirmedeğini, hakemlerin delillere ilişkin değerlendirmelerinin ve dolayısıyla muhalefet şerhlerinin, hakem kararına yansıtılmadığını, oy çokluğu ile verilen kararda, karar ile muhalefet şerhi arasında göz ardı edilemeyecek çapta büyük bir tutarsızlık olduğunu, bu durumun karar ile muhalefet şerhinin karşılaştırılması durumunda görülebileceğini ileri sürmüştür⁷⁴. *Ad hoc* komite, KLÖCKNER şirketinin, müzakerelerde ciddi eksikliğe ilişkin iddiasının önemli bir mesele olduğunu, hakemler arasında delillere ilişkin müzakerenin temel bir usûl kuralına işaret ettiğini ifade etmiştir. *Ad hoc* komite ayrıca bu müzakerelerin sadece görünürde değil, gerçek anlamda yapılması gerektiği hususunun üzerinde durmuştur. Ancak ICSID Tahkim Kuralları m. 15 hükmü gereğince, gizli yürütülmesi zorunlu olan müzakerelerin ciddiyetinin ve gerçekliğinin seviyesine ilişkin tespitin oldukça güç olduğu, eğer bu duruma ilişkin bir eksiklik olduğu iddia edilerek kararın iptali isteniyorsa, bu durumda ispat külfetinin iptal talebinde bulunan tarafa ait olduğu, davacı başvurusunun ise bu durumu etkili bir biçimde ispat edemediği kanaatine ulaşılmıştır. Bu nedenle, *ad hoc* komite, kararın bu yönüyle iptale elverişli olmadığına hükmetmiştir.

Delillerin etraflıca değerlendirilmediği ve ciddi müzakere eksikliği gerekçeleri ile iptal isteminin söz konusu olduğu bir diğer dava da CDC şirketi ve Seyşeller Cumhuriyeti arasında cereyan etmiştir. Seyşeller Cumhuriyeti, iptal talebinde “*yargılamayı yapan hakemin, delilleri etraflıca değerlendirmedeğini*”, “*uyuşmazlık konusu ile ilgisi az olan konuları değerlendirdiğini*” ve “*uyuşmazlıkla daha yakından ilgili olan konuları değerlendirmede başarısız olduğunu*”, bu nedenle kararın gerekçelerinde açık çelişkiler bulunduğunu ifade etmiştir. İlgili devlet bu durumun, hakemlere, “*heyete sunulan tüm olayları değerlendirme ve karara temel alınan gerekçeleri*” belirtme

⁷³ Aygül, s. 407-408. Yazar, milletlerarası tahkim uygulamasında, delillerin kabul edilebilirliği noktasında bağlayıcı kuralların bulunmamasından dolayı, hakemlerin tüm delilleri kabul etme eğilimi içinde olduğunu bu nedenle, delillerin kabul edilebilirliğinden (*admissibility of evidences*) ziyade, delillerin değerlendirilmesinin (*evaluation of evidences, deliberation*) daha büyük bir önem arz ettiğini ifade etmektedir.

⁷⁴ Klöckner I, p. 84.

görevi yükleyen ICSID Sözleşmesi m. 48/III hükmüne aykırılık teşkil ettiğini belirterek kararın iptal edilmesini talep etmiştir. Ayrıca Seyşeller Cumhuriyeti, hakemin kararı ile delillere ilişkin değerlendirmeleri arasında uyumsuzluk olduğunu, değerlendirmelerin karar ile çeliştiğini iddia etmiştir. *Ad hoc* komite, bu iddiaların ancak ICSID Sözleşmesi m. 52/I-e hükmünde düzenlenen “kararın dayandığı gerekçelerin belirtilmemesi” şeklindeki iptal sebebinin kapsamına girebileceğini, bu nedenle kararın delillerin etraflıca değerlendirilmemesi ve dolayısıyla temel usûl kuralında ciddi sapma nedeniyle iptaline yer olmadığına hükmetmiştir⁷⁵.

D. Tarafların İspat Hakkına Riayet Edilmemesi (*Evidence and proof*)

Tahkim yargılamasında tarafların ileri sürdükleri vakıalara ilişkin ispat hakkı, esasen yargılamanın iç meselesi olarak görülebilecek bir hak olmakla birlikte, yargılamanın belki de en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Zira, hakem veya hakem heyetince taraflara eşitlik ilkesine göre muamele edilmesinin yolu, taraflara ispat hakkının eşit oranlarda tanınmasından ve tarafların gerçek anlamda eşit imkânlarla sahip olmasından geçmektedir⁷⁶. Yine, tarafların ispat hakkını usûlünce kullanmadığı bir tahkim yargılamasında, davaya ilişkin delillerin etraflıca değerlendirilebilmesi ve ciddi müzakere edilebilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan ispat hakkının tarafların eşitliği ilkesiyle de ilişkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Anılan nedenlerle, tarafların ispat hakkı, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d kapsamında incelenen başlıklar arasında ayrı ve önemli bir yere sahiptir.

Bu hak ICSID kararlarında özellikle “*treatment of evidence*” ve “*burden of proof*” başlıkları altında anılmış ve birçok iptal yargılamasında değerlendirilmiştir⁷⁷. Hakkın bünyesinde tarafların hem varlığı uyumsuzluk konusu olan vakıalara ilişkin delil sunabilmesi (*present an evidence*) hem de taraflardan biri tarafından sunulan delilere karşı, diğer tarafın karşı delil ileri sürebilmesi (*rebuttal*) bulunmaktadır⁷⁸. Bu hakkın, taraflara tanınması ise doktrinde usûl hukukunun özü olarak değerlendirilmiştir⁷⁹.

ICSID tahkim yargılamasında, ispat hakkının temel bir usûl kuralı olduğundan hareketle, bu hakkın kullanımına ilişkin aykırılıkların iptal gerekçesi olarak ileri sürüldüğü muhtelif davalar olmuştur. Bunlardan ilki, KLÖCKNER şirketi ile Kamerun Cumhuriyeti arasındaki yatırım uyumsuzluğuna ilişkin verilen ilk hakem kararına karşı yapılan iptal başvurusunda karşımıza çıkmaktadır. Davacı KLÖCKNER şirketi, davalı Kamerun Cumhuriyeti’nin son duruşmada ciddi miktarda belgeyi dosyaya sunduğunu ve hakem heyeti tarafından “*kendisine bu belgeleri değerlendirip cevap verebilmesi için yeterince süre tanınmadığı*” iddiasında bulunmuş, kararın temel usûl kuralından ciddi sapma nedeniyle iptal edilmesini istemiştir. *Ad hoc* komite, kararın bu yönüyle iptal edilebilir bir nitelik arz edebileceğini kabul etmekle birlikte, “*davacıya yargılamanın her aşamasında iddia ve savunmalarını sunma imkânının tanındığı*” tespiti ile bu durumun temel bir usûl

⁷⁵ CDC 2005, p. 58.

⁷⁶ Amco I, p. 87-88; Iberdrola, p. 105; Total, p. 309, 314.

⁷⁷ Amco I, p. 90-91; Klöckner II, p. 6.80; Wena, p. 59-61; Iberdrola, p. 105; Total, p. 309, 314.

⁷⁸ O’malley, Nathan. *Rules of Evidence in International Arbitration: An Annotated Guide*. Routledge, London, 2012, s. 77.

⁷⁹ Özkes, s. 124, dn. 124. Milletlerarası ticarî tahkim uygulamasında, tarafların hukukî dinlenilme hakkı ve ispat hakkına ilişkin bkz. Aygül, s. 120 vd.

kuralından ciddî sapma nedeniyle hakem kararının iptali için yeterli olmadığını belirterek iptal talebini reddetmiştir⁸⁰. Ancak doktrinde⁸¹, karar her ne kadar iptal edilmese de davacının bu talebinin kabul edilebilir bulunduğu komite tarafından beyan edilmesi eleştirilmiştir. Bununla birlikte, iptal talebinde bulunan tarafın, diğer tarafın heyete bu belgeleri sunduğu esnada, herhangi bir itirazda bulunmaması ve bu durumu karar aleyhine çıktıktan sonra iptal davasında öne sürmek için beklemesi iyi niyetli bir davranış olarak yorumlanmamıştır.

FRAPORT şirketi ile Filipinler Cumhuriyeti arasındaki yatırım uyuşmazlığı nedeniyle görülen davada ise davalının, tahkikat aşamasının resmen tamamlanmasından sonra, davacının haberi olmaksızın hakem heyetine 1900 sayfalık bir belge sunması ve yargılamayı yapan heyetin kararını verirken bu belgeye yoğun şekilde dayanmış olması nedeniyle hakem kararı iptal edilmiştir. İptal kararında, taraflardan herhangi birinin iddialarını rahatlıkla sunabilmesinin, adil yargılama ilkesinin temel gereksinimlerinden biri olduğu, bu ilkenin unsurlarının da silahların eşitliği ilkesi ve tarafların yargılamaya usûle uygun bir biçimde ortak katılımı olduğu belirtilmiştir⁸².

ENRON şirketi ve Arjantin Cumhuriyeti arasındaki yatırım uyuşmazlığına ilişkin yapılan tahkim yargılaması sonucunda verilen kararda ise davalı ve iptal talebinde bulunan Arjantin Cumhuriyeti, tahkim yargılamasında, Arjantinli eski bir hükümet görevlisinin tanık olarak dinlenilmesinin, sır saklama yükümlülüğünün ihlâline sebebiyet verdiğini ve bu tanık ifadesinin delil olarak kabul edilmesinin, temel usûl kurallarından ciddî sapma teşkil ettiğini bu nedenle kararın iptal edilmesi gerektiğini iddia etmiştir. İptal talebi önüne gelen *ad hoc* komite, ciddî sapmanın temeli olarak gösterilen olayın, Arjantin mahkemelerinde yargılama konusu olduğunu ve yapılan yargılama neticesinde, tahkim yargılamasında tanıklık yapan eski hükümet görevlisinin sır saklama yükümlülüğünü ihlâl ettiğine dair herhangi bir karar verilmediğine ve heyetin tanık ifadesini bu mahkeme kararını da gözeterek delil olarak kabul ettiğine dikkat çekmiştir⁸³. Bununla birlikte *ad hoc* komite, Arjantin Cumhuriyeti'nin vatandaşı olan tanığın yurtdışına çıkmasını engelleyerek, duruşmalara katılma imkânı vermemesinin, ICSID Sözleşmesi m. 21 ve 22 hükümlerine aykırılık teşkil ettiğine hükmetmiştir⁸⁴. Ayrıca *ad hoc* komite, tanığın sonraki aşamada daha önce tanık ifadesi vermiş olmasına rağmen tanıklıktan çekilmiş olduğunu bildirmesi nedeniyle, söz konusu tanık ifadesinin karara etki eden bir tarafı bulunmadığını ifade etmiştir.

⁸⁰ Klöckner I, p. 87.

⁸¹ Reisman, W. Michael. "The Breakdown of the Control Mechanism in ICSID Arbitration." *Duke Law Journal*, Vol. 38, No. 4, 1989, s. 769-770. Aynı yönde bkz. Bishop/Marchili, s. 137.

⁸² Fraport, p. 133; O'malley, s. 197. Yazar, bu ilkenin emredici ve vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hukukî ilkeye tekabül ettiğini ifade etmiş ve kararın haklı olduğunu ifade etmiştir.

⁸³ Doktrinde, tanıklık yapacak kişi ile taraflardan biri arasında çıkar çatışması bulunması durumunda, tarafın tanığın dinlenmemesi dinlense dahi ifadelerinin sahih nitelikte olmadığı yönündeki itirazlarının hakem heyetlerince kabul görmediği/görmeyeceği belirtilmiştir. Bu duruma örnek olarak da Libananco Holdings Co. Limited ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki yatırım uyuşmazlığına ilişkin verilen hakem kararında, heyetin buna benzer bir durumda verdiği karar gösterilmektedir. Bkz. Aygöl, s. 233, dn 526, O'malley, s. 108, dn. 8.

⁸⁴ Enron Corporation and Ponderosa Assets, L.P. v. Argentine Republic, ICSID Case No. ARB/01/3, Decision on the Application for Annulment of the Argentine Republic (30.07.2010) ("Enron"), p. 174-177; Doktrinde, bir tarafın tanık deliline başvurusu ve diğer tarafın bu tanığın dinlenmesini engelleme faaliyetlerinin tespit edilmesi hâlinde, heyetin tanığın duruşmada dinlenmesini gerek görmeden, yazılı ifadesini dikkate alabileceği belirtilmiştir. Bkz. O'malley, s. 130-131.

ENRON davasında Arjantin Cumhuriyeti ayrıca layihalar safhası tamamlandıktan sonra, davacının bir uzman görüşü ibraz ettiğini, tahkim yargılamasının ilk aşamasında kararlaştırıldığı üzere tarafların delil ibrazına ilişkin anlaşıklarını, bu durumun temel usûl kuralından ciddî sapma hâlini meydana getirdiğini ileri sürmüştür. *Ad hoc* komite, tarafların ek delil sunmasının, bu delilden diğer tarafın haberinin olması kaydıyla mümkün olduğunu, ayrıca hakem heyetinin her zaman taraflardan mevcut delillerinin açıklanmasına yönelik olarak ek veya yeni deliller (*further evidence, additional evidence*) isteyebileceğini belirtmiştir⁸⁵. *Ad hoc* komite, taraflardan birinin sunduğu uzman görüşüne karşı, diğer tarafın bu görüşe ilişkin gözden geçirme ve yorum yapma hakkı bulunduğunu kabul etmekle birlikte, Arjantin Cumhuriyeti'nin bu rapordan haberdar olmasına rağmen, buna ilişkin herhangi bir itiraz öne sürmemesini yahut heyete başvurmamasını ya da bu başvuruyu yapmak için ek süreye ihtiyaç duyuyorsa bunu heyete bildirmemesini, temel usûl kuralından ciddî sapma hâlinin oluşmasının önündeki bir engel olarak değerlendirmiştir. *Ad hoc* komite, ayrıca bu işlemin, taraflar arasındaki anlaşmaya aykırılık teşkil etmediğini ifade etmiş, bu gerekçelerle ve işlemin herhangi şekilde temel usûl kuralından ciddî sapma hâline sebebiyet vermediğinden bahisle, iptal talebini reddetmiştir⁸⁶. Bu ret kararı, doktrinde taraf iradeleri ile meydana getirilen delil sözleşmesinin ihlâlinin hakem kararının iptalini gerektirmesine rağmen söz konusu usûle aykırılığın *ad hoc* komite tarafından gözetilmediği gerekçesi ile eleştirilmiştir⁸⁷.

CDC şirketi ile Seyşeller Cumhuriyeti ile arasındaki yatırım uyuşmazlığına ilişkin verilen hakem kararına karşı yapılan iptal başvurusunda da ispat hakkına riayet edilmediğinden bahisle temel usûl kuralından ciddî sapma iddiası gündeme getirilmiştir. İptal talebinde bulunan davalı Seyşeller Cumhuriyeti, yargılamayı yapan hakeme sunduğu tanık ifadelerine karşı, davacının herhangi bir tanık ifadesi sunmadığını, bu nedenle, hakemin, sunulan ifadelerin delil niteliğinin ve doğruluklarının kabulüne mecbur olduğunu iddia etmiştir. Seyşeller Cumhuriyeti, hakemin delillere ilişkin kuralları ihlâl ederek, temel usûl kurallarından ciddî anlamda saptığını, bu nedenle kararın iptal edilmesi gerektiğini savunmuştur. *Ad hoc* komite, başvuru Seyşeller Cumhuriyeti'nin, davacının tanıklara yaptığı çapraz sorguyu ve çapraz sorguya ilişkin tutanağı hakeme sunduğunu görmezden geldiğini ifade ederek, davacının davalının sunduğu tanık deliline (*testimonial evidence*) karşı aynı türden delil sunma yükümlülüğü bulunmadığını (*non-testimonial evidence*) belirtmiş, vakıanın temel usûl kuralından ciddî sapma nedeniyle iptal için yeterli olmadığı kanaatine vararak, talebi reddetmiştir⁸⁸.

E. Yargılamanın Makûl Sürede Sona Erdirilmemesi (*Time limits*)

ICSID tahkim yargılamasında, temel usûl kuralından ciddî sapma sayılabilecek bir diğer sebep

⁸⁵ Doktrinde, tahkim yargılamasını yürüten hakem heyetinin, şartların gerektirmesi hâlinde, diğer tarafa yeni bir delil sunma imkânı vermeksizin, tarafın daha önce sunduğu delillerde varsa müphem kalan noktaların aydınlatılabilmesi için bu delilin sahibi olan tarafa yeni bir delil sunma imkânı verebileceği kabul edilmektedir. Bkz. O'malley, s. 74.

⁸⁶ Enron, p. 192.

⁸⁷ Schreuer, Christoph. "From ICSID Annulment to Appeal- Half Way Down the Slippery Role", *The Law and Practise of International Courts and Tribunals*, Vol. 10, 2011, s. 221. Yazar, irade muhtariyeti (*party autonomy*) ilkesinin de temel bir usûl kuralı olduğunu, irade muhtariyeti ile meydana getirilen taraflar arasındaki delil sözleşmesinin ihlâlinin de temel usûl kuralından ciddî sapma hâlini ortaya çıkaracağını savunmaktadır.

⁸⁸ CDC 2005, p. 61.

de yargılamanın makûl süre içinde sona erdirilmemesi olarak gösterilmektedir⁸⁹. Ancak yargılamanın makûl süre içinde sona erdirilmemesinin, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d kapsamında, iptal sebebi olarak değerlendirilebilmesi için iptal talep eden tarafın, bu gecikmeden kaynaklanan zararını, *ad hoc* komiteye gösterebilmesi gerekmektedir. Yani, yukarıda da defaeten belirtildiği üzere, temel usûl kuralından ciddî sapmanın, sonuca etkili olması gerekmektedir.

ICSID Sözleşmesi'nde tahkim yargılamasının hangi süre içerisinde tamamlanması gerektiği ve hakem kararının ne zaman taraflara tebliğ edileceğine ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak ICSID Tahkim Kuralları'nın "*Kararın Hazırlanması*" başlıklı m. 46 hükmü ile hakem kararının tahkikatın tamamlanmasından sonra 120 gün içerisinde, şahsi görüşler ve muhalefet şerhini de içerir şekilde yazılacağı ve imzalanacağı kabul edilmiştir. Yine, bu hüküm ile hakeme veya hakem heyetine, kararın yazımı için 60 günlük bir ek süre kullanma hakkı tanınmıştır.

ICSID hakem kararlarının, yargılamanın makûl süre içinde sona erdirilmemesi nedeniyle iptali, diğer başlıklara göre nadiren başvurulmuş bir başlıktır. Bugüne kadar sadece, iki⁹⁰ iptal davasında bu sebebe dayanılmış, ancak kararların hiç birisinde bu gerekçe kabul görmemiştir. "*CDC Group Plc vs Republic of the Seychelles*"⁹¹ davasında, davalı Seyşeller Cumhuriyeti, hakem kararının süresi içinde verilmediğinden bahisle, temel bir usûl kuralından ciddî sapmanın meydana geldiğini ileri sürmüştür. Davalı Seyşeller Cumhuriyeti, hakem kararının normalde tahkikat aşamasının tamamlanmasından itibaren 120 gün içerisinde açıklanması gerektiğini fakat kararın, 23.07.2003 tarihinde tamamlanan tahkikat aşamasından 147 gün sonra, yani 17.12.2003 tarihinde açıklandığını, süre aşımının gerçekleştiğini, bu nedenle iptalin gerektiğini savunmuştur. *Ad hoc* komite, davalının bu talebini değerlendirirken, ICSID Tahkim Kuralları m. 46 ile hakeme tanınan 60 günlük ek süre kullanma hakkına değinmiş, bununla birlikte tarafların tahkikatın tamamlanmasından sonraki süreçte 2003 yılının Ekim ayına kadar geçen zaman diliminde hakem ile resmî yazışmalar yaptıklarını, tahkikat aşamasının fiilen bu tarihte tamamlandığını, bu nedenle iptal sebebinin yerinde olmadığına hükmederek, iptal talebini reddetmiştir. Bununla birlikte, *ad hoc* komite, bir an için davalının süreye ilişkin itirazı kabul edilseydi dahi kararın iptal edilmeyeceğini belirtmiştir. Zira, davalı, iddia ettiği gecikmeden ötürü nasıl bir zarara uğradığını gösteren herhangi bir delili *ad hoc* komiteye sunamamıştır. Yani, *ad hoc* komitenin karardan anlaşılacağı üzere, ICSID tahkim yargılamasında hakem veya hakem heyetinin, ICSID Tahkim Kuralları m. 46 ile kendisine tanınan 60 günlük ek süre dâhil toplam 180 günlük süre geçtikten sonra kararını vermesi hâlinde dahi bu durum doğrudan iptale sebebiyet veremeyecektir. Ancak bu sürenin her halükârda, kabul edilemez gecikme seviyesine ulaşmaması gerekir⁹².

SONUÇ

Milletlerarası yatırım tahkiminde ve çalışmanın konusu olması hasebiyle ICSID tahkiminde, taraflara, adil bir yargılamayı taahhüt edebilmek amacıyla, ihdas edilen iptal sebepleri, sadece bu

⁸⁹ Schreuer/ Malintoppi/ Reinisch/ Sinclair, s. 994.

⁹⁰ CDC 2005, Libananco (Kararın söz konusu kısımları yayınlanmamıştır.)

⁹¹ CDC 2005, p. 62-65.

⁹² Bishop/Marchili, s. 143.

alandan değil, milletlerarası ticarî tahkim uygulamasında da kabul görmüş, Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan 1930 tasarısından bu yana milletlerarası tahkim hukukunun ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Ancak milletlerarası ticarî tahkim yargılamasında, tahkimin her halükârda millî bir hukuk sistemine (*lex arbitri*) ihtiyaç duyması ve bu millî hukuk sistemlerinin hakem kararları için birbirine benzer olsa da sonuç olarak birbirinden farklı iptal sebepleri ihtiva etmesi nedeniyle, tüm dünya çapında yeknesaklaşmış bir iptal başvurusu değerlendirme sisteminin oluştuğunu söylemek mümkün değildir⁹³. Milletlerarası ticarî tahkim hukukunun bu durumu karşısında, ICSID tahkimi açısından kabul edilen belirli ve yeknesak iptal sebeplerinin, ICSID tahkimi açısından önemli bir üstünlük ortaya çıkardığı kanaatindeyiz.

Özel olarak bakıldığında ise ICSID Sözleşmesi'nde m. 52/I-d hükmü ile temel usûl kurallarından ciddi sapma nedeniyle hakem kararının iptalinin düzenlenmiş olması, ICSID tahkim uygulamasının adillğine ve güvenilirliğine vurgu yapan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarafların hakem veya hakem heyetince eşit muameleye tâbi tutulması, hakem veya heyetlerinin tarafların delil ve karşı delil ikame etme haklarına riayet etmesi, taraflarca sunulan delillerin hakem veya hakem heyetlerince üzerinde etraflıca müzakere edildikten sonra karara esas teşkil etmesi ve yargılamanın makûl bir süre içinde tamamlanması, hukukî dinlenilme hakkı ve dolayısıyla adil yargılanma hakkının teminat altına alınması anlamına gelmektedir.

Söz konusu ilkelerin, iptal başvurularını karara bağlamak için görevlendirilmiş *ad hoc* komitelerce, üzerinde ittifak edildiği üzere, kolay olarak nitelendirilebilecek iptalleri engelleyecek biçimde değerlendirilmesi, nitelik ve nicelik anlamında tamamlayıcı şartlara tâbi tutulması da hem iptal talebinde bulunan tarafın hem de diğer tarafın menfaatlerini koruyacak nitelikte, yüksek bir koruma eşiğinin tesis edilmesine hizmet etmiştir. Yine, bu ilkelerin, herhangi bir millî hukuk sistemine göre yapılmış vasıflandırmalara tâbi tutulmaksızın, milletlerarası hukukun genel ilkeleri kapsamında değerlendirilmesi de ICSID'in gerçek anlamda bir milletlerarası yargı makamı olarak kabul edilmesine yardımcı olacak niteliktedir. Bununla birlikte, *ad hoc* komitelerin, aksi kararlaştırılmadığı müddetçe usûle uygulamakla yükümlü oldukları ICSID Tahkim Kuralları'ndaki usûlî hükümlerin dahi genel ve toptancı bir bakışla, temel usûl kuralı olarak nitelendirilemeyeceğine ilişkin görüşleri de temel usûl kuralı kavramının her olay bakımından ayrı ayrı değerlendirilmeye muhtaç bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

Tüm bu gerekçelerle, ICSID Sözleşmesi m. 52/I-d hükmü ile kabul edilen iptal sebebinin, ICSID Sözleşmesi m. 52/I hükmünde yer alan diğer iptal sebepleri ile birlikte, ICSID tahkiminin meşruiyetine hizmet eden en önemli müessese olduğunu ifade etmenin yerinde olacağı kanaatine ulaşılmış bulunmaktayız.

⁹³ Bugün her ne kadar, birçok devletin milletlerarası tahkim mevzuatı için Milletlerarası Ticarî Tahkime İlişkin UNCITRAL Model Kanunu'nu esas aldığı ve bu Model Kanun'daki hükümleri iktibas ederek kendi mevzuatlarına dercettikleri yadsınamaz bir gerçek olsa da söz konusu düzenlemenin, bir Dünya Milletlerarası Tahkim Kanunu niteliğinde olduğunu söylemek henüz mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Ziya. *Milletlerarası Tahkim*. 6. B., Vedat, İstanbul, 2021.
- Alexandrov, Stanimir A.. “The Vivendi Annulment Decision and the Lessons for Future ICSID Arbitrations-The Applicant’s Perspective.” *Annulment of ICSID Awards*, Eds. Gaillard, Emmanuel/ Banifatemi, Yas., Juris, New York, 2004
- Aronson, Benjamin. “A New Framework for ICSID Annulment Jurisprudence: Rethinking the ‘Three Generations’.” *Vienna Journal on International Constitutional Law*, Vol. 6, Is. 3, 2012, s. 3-40.
- Ataman-Figanmeşe, İnci. “Milletlerarası Ticari Tahkim ile Yatırım Tahkimi Arasındaki Farklar.” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 31, S. 1, 2012, s. 91-152.
- Aygül, Musa. *Milletlerarası Ticari Tahkimde Tahkim Usûlüne Uygulanacak Hukuk ve Deliller*. On İki Levha, İstanbul, 2014.
- Ayhan İzmirli, Lâle. "Uluslararası Yatırım Hukukunda ‘Yatırım’ Kavramı", Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 2, 2018, s. 89-131.
- Background Paper on Annulment For the Administrative Council of ICSID, *ICSID Review - Foreign Investment Law Journal*, Vol. 27, Is. 2, 2012.
- Başar, Ömer. “ICSID Hakem Kararlarının İptali.” *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, C. 39, S. 2, 2019, s. 585-607.
- Bishop, R. Doak/ Marchili, Silvia M.. *Annulment Under The ICSID Convention*. OUP, Oxford, 2012.
- Born, Gary B.. *International Arbitration Law: Law and Practise*. Wolters Kluwer, New York, 2012.
- Bottini, Gabriel. “Present and Future of ICSID Annulment: The Path to an Appellate Body?.” *ICSID Review - Foreign Investment Law Journal*, Vol. 31, Is. 3, 2016, s. 717-727.
- Caron, David. “Reputation and Reality in the ICSID Annulment Process: Understanding the Distinction Between Annulment and Appeal.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 7, Is. 1, 1992, s. 21-56.
- Commentary on the Draft Convention on Arbitral Procedure Adopted by the International Law Commission at Fifth Session, New York 1955.
- Diehl, Alexandra. *The Core Standard of International Investment Protection*. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2012.
- Ener, Mustafa Alper. *Uluslararası Yatırım Hukuku*. 2. B., Seçkin, Ankara, 2024.
- Erkan, Mustafa. *Milletlerarası Tahkimde Yetki Sorunları*. Yetkin, Ankara, 2013.
- Erten, Rifat. “ICSID Tahkimi”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 19, S. 4, 1998, s. 205-228.

- Erten, Rifat. *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2005
- Fernandez-Armesto, Juan. “Different Systems for the Annulment of Investment Awards.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 26, Is. 1, 2011, s. 128-146.
- History of ICSID Convention, Vol. II-1, “Summary Record of Proceedings, Bangkok Consultative Meetings of Legal Experts, April 27- May 1 1964”, Washington 2009.
- Kaplan, Yavuz. *Milletlerarası Tahkimde Usule Aykırılık*. Seçkin, Ankara, 2002.
- Karayalçın, Yaşar. “Milletlerarası Tahkimde Muhakeme Usulü (Kavramlara ve Problemlere Genel Bir Bakış).” *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi*, C. 19, S. 3, 1997-1998, s. 3-52.
- Kayalı, Didem. *Milletlerarası Ticarî Tahkimde Hakemlerin Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı*. Seçkin, Ankara, 2015.
- Kim, Dohyun. “The Annulment Committee’s Role in Multiplying Inconsistency in ICSID Arbitration: The Need to Move Away From an Annulment-Based System.” *New York University Law Review*, Vol. 86, No. 1, 2011, s. 242-279.
- Kotuby Jr, Charles T.. “General Principles of Law, International Due Process, and the Modern Role of Private International Law.” *Duke Journal of Comparative and International Law*, Vol. 23, No. 3, 2013, s. 411-443.
- Kurkela, Matti S. / Turunen, Santtu. *Due Process in International Commercial Arbitration*. 2nd Ed., OUP, Oxford, 2010.
- Lynch, Stephen T.. “International Centre for the Settlement of Investment Disputes: Selected Case Studies.” *Maryland Journal of International Law*, Vol. 7, No. 2, 1982, s. 306-326.
- Nadakavukaren Schefer, Krista. *International Investment Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2013.
- O’malley, Nathan. *Rules of Evidence in International Arbitration: An Annotated Guide*. Routledge, London, 2012.
- Özekes, Muhammet. *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*. Yetkin, Ankara, 2003.
- Pekcanıtez, Hakan/ Atalay, Oğuz/ Özekes, Muhammet. *Medenî Usûl Hukuku*. 12. B., Yetkin, Ankara, 2024.
- Petrochilos, Georgios. *Procedural Law on International Arbitration*. OUP, Oxford, 2010.
- Pinsolle, Philip. “The Annulment of ICSID Arbitral Awards.” *The Journal of World Investment and Trade*, Vol. 1, Is.1, 2000, s. 243-257.

- Redfern, Alan/ Hunter, Martin/ Blackaby, Nigel/ Partasides, Constantine. *Redfern and Hunter on International Arbitration*. OUP, Oxford, 2009.
- Reed, Lucy/ Paulsson, Jan/ Blackaby, Nigel. *Guide to ICSID Arbitration*. 2nd Ed., Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn, 2011.
- Reisman, W. Michael. “Repairing ICSID’s Control System: Some Comments on Aron Broches (Observation on the Finality of ICSID Awards).” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 7, Is. 1, 1992, s. 196-211.
- Reisman, W. Michael. “The Breakdown of the Control Mechanism in ICSID Arbitration.” *Duke Law Journal*, Vol. 38, No. 4, 1989, s. 739-807.
- Scelle, Georges. “Draft on Arbitral Procedure Adopted by Commission at Fifth Session Report.” *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II, United Nations, New York 1958
- Schreuer, Christoph H./ Malintoppi, Loretta / Reinisch, August/ Sinclair, Anthony. *The ICSID Convention: A Commentary*. 2nd Edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Schreuer, Christoph. “From ICSID Annulment to Appeal- Half Way Down the Slippery Role.” *The Law and Practise of International Courts and Tribunals*, Vol. 10, 2011, s. 211-225.
- Şanlı, Cemal. *Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları*. 6. B., Beta, İstanbul, 2016.
- Tanrıver, Süha. *Medenî Usûl Hukuku*. C. 1, 6. B., Yetkin, Ankara, 2024.
- Tiryakioğlu, Bilgin. *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Dayınlarlı, Ankara, 2003.
- Torun, Yalçın. *Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi (ICSID) Hakem Kararlarına Karşı Hukuki Başvuru Yolları*. Seçkin, Ankara, 2011.
- van den Berg, Albert Jan. “Should the Setting Aside of the Arbitral Award be Abolished?.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 29, Is. 2, 2014, s. 263-288.
- Verhoosel, Gâetan. “Annulment and Enforcement Review of Treaty Awards: To ICSID or Not to ICSID.” *ICSID Review- Foreign Investment Law Journal*, Vol. 23, Is. 1, 2008, s. 119-154.